

1980 DARBESİNİN TOPLUM TASAVVURU: 1980-1984 ARASI TÜRK SİNEMASINDA SANSÜR

Kemal ÇELİK¹
ALİ BÜYÜKASLAN²

ÖZ

Araştırma Makalesi

Research Article

¹ Dr. Öğr. Üye.

İstanbul Medipol Üniversitesi
İletişim Fakültesi

E-Posta
kemal.celik@medipol.edu.tr

ORCID
0000-0003-1577-5151

² Prof. Dr.

İstanbul Medipol Üniversitesi
İletişim Fakültesi

E-Posta
abuyukaslan@medipol.edu.tr

ORCID
0000-0001-6770-0085

Başvuru Tarihi / Received

15.05.2024

Kabul Tarihi / Accepted

17.09.2024

Bu makale, 1980 askerî darbesinden sonra darbe yönetiminin 1980-1984 yılları arasında uyguladığı sansür politikalarıyla topluma dayattığı ideoloji ve değer sistemini, Türk sinemasına nasıl yansıttığını incelemektedir. Makalenin amacı, darbe yönetiminin nasıl bir toplum yaratmak istediğini ve toplumu cinsel, dini, siyasal ve toplumsal açılardan nasıl baskılamak, denetlemek ve yönlendirmek istediğini ortaya çıkarmaktır. Makalede uygulanan karma yöntemle, nicel analiz ve belge incelemesiyle filmlerin dökümü çıkarılırken içerik analiziyle de bu veriler analiz edilmiştir. Makalenin hipotezi, sansür kararlarının darbe yönetiminin ideal toplum tasavvurunu yansıttığı iddiasıdır. Makale, 1980 darbesinin sinemaya etkileri hakkında ortaya koyacağı tespitlerle literatürdeki boşluğu doldurması, yeni bir bakış açısı, yöntem ve bulgu sunması ve Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanmış bir askerî darbenin toplum üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlaması açısından önemlidir. Makale, darbe yönetiminin sansür kararlarının bir toplum tasavvurunu yansıttığını, ancak bu tasavvurun sansür kararlarıyla uygulanmasında tutarsız, karmaşık ve keyfi bir süreç ortaya çıktığını göstermektedir. Bu çalışmanın sonucunda sansür kurulunun gerçek ve kurmaca, göstermek ve tasvip etmek, steril ve gerçekçi toplum arasındaki ayrımları yapamadığı; devlet otoritesine, muhafazakarlığa ve batılılaşmaya aşırı önem verdiği; sinemacıların görüşlerini dikkate almadığı ve hedeflediği toplumsal düzene katkı sunmadığı gibi sinemaya da sistematik bir katkı sağlamadığı aksine zarar verdiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler:1980 darbesi, Sinemada sansür, Toplum inşası, Sansür karar defterleri, İdeoloji.

1980 COUP D'ÉTAT'S DESIGN OF SOCIETY: CENSORSHIP IN TURKISH CINEMA BETWEEN 1980-1984

ABSTRACT

This article examines how Turkish cinema reflects the ideology and value system imposed on society by the censorship policies implemented by the coup administration between 1980-1984 after the 1980 military coup. The aim of the article is to reveal what kind of society the coup regime wanted to create and how it

wanted to suppress, control and direct the society in sexual, religious, political and social. Using a mixed methodology, the article analyzes the films through quantitative analysis and document analysis, and analyzes the data through content analysis. The hypothesis of the article is based on the idea that censorship decisions reflect the coup regime's vision of an ideal society. The article is important in terms of filling the gap in the literature with its findings on the effects of the 1980 coup on cinema, presenting a new perspective, methodology and findings, and contributing to the understanding of the effects of a military coup in Turkey's recent history on society. The study shows that the censorship decisions of the coup administration reflected a vision of society, but the implementation of this vision through censorship decisions was inconsistent, complex and arbitrary. The study shows that the censorship board was unable to distinguish between reality and fiction, showing and approving, sterile and realistic society; and that the censorship board was not able to distinguish between state authority, conservatism and westernization.

Keywords:1980 coup, Censorship in cinema, Social construction, Censorship decision books, Ideology

GİRİŞ

Askeri darbeler genel olarak seçimle iktidara gelmiş sivil yönetimleri askerlerin zor kullanmak suretiyle değiştirmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Darbe girişimleri batı demokrasilerinde daha az görülürken, batı dışındaki diğer ülkelerde daha sıklıkla görülmektedir. Türkiye’de çok partili hayata geçilen dönemden itibaren her on yılda bir darbe ve yine sıklıkla darbe teşebbüsleri yaşamıştır. Kongar’ın (2000: 34) da tespit ettiği üzere, Türkiye’de 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 yıllarında anayasal hükümetleri deviren üç askeri darbe gerçekleşmiştir. Bu darbelerden 12 Mart 1971 müdahalesi sadece askeri muhtırayla hükümeti görevden uzaklaştırmakla sınırlı kalırken, 1960 ve 1980 darbelerinde ise askerler yönetime el koymuş hem siyaset hem de sanat dünyasına doğrudan müdahale etmişlerdir. Darbeyle iktidara el koyan askerî yönetim sadece darbe yapmakla kalmamış, bugün dahi yürürlükte olan anayasayı yapmışlardır.

Bu bakımdan, Türkiye Cumhuriyeti’nin yüz yıllık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan 12 Eylül 1980 darbesi, toplumun her alanında derin izler bırakmıştır. Darbe yönetimi, toplumu yeniden şekillendirmek, belli bir ideoloji ve değer sistemi dayatmak, muhalif sesleri bastırmak ve kendince toplumsal çatışmaları önlemek amacıyla çeşitli yasal, siyasal, ekonomik ve medyatik düzenlemeler yapmıştır. Bu

düzenlemelerden biri de sinema alanında uygulanan sansür politikalarıdır. Darbe yönetimi, sinemayı toplumu ahlaki, dini, siyasi ve toplumsal yönden etkileyen bir araç olarak görmüş, bu amaçla sinemada da sansür kararlarını sıkılaştırmıştır. Bu kararlar, darbe yönetiminin topluma dayattığı kavram ve değerleri yansıtmakta, bu kavram ve değerler de darbe yönetiminin nasıl bir toplum yaratmak istediğini göstermektedir.

Bu makalenin konusu, darbe yönetiminin ideal toplum tasavvurunu 1980-1984 yılları arasında uyguladığı sansür kararlarıyla Türk sineması üzerinden nasıl yansıttığıdır. Makalenin amacı, sansür kararlarının içerdiği kavram ve değerleri analiz ederek, darbe yönetiminin toplumu cinsel, dini, siyasal ve toplumsal açılardan nasıl baskıladığını, denetlediğini ve yönlendirdiğini ve nihayetinde nasıl bir toplum inşa etmek istediğini ortaya çıkarmaktır. Makale 1980-1984 yılları arasında sansür kurulunun aldığı kararları, bu kararların etkilediği filmleri ve bu filmlerde işlenen temaları kapsamaktadır. Makalede uygulanan karma yöntem kapsamında nicel analiz ve belge incelemesiyle filmlerin dökümü çıkarılmıştır. Belge incelemesi sonucunda elde edilen veriler içerik analiziyle incelenmiştir. Sansür kararlarının sayıları, türleri, içerikleri ve dağılımları belge incelemesiyle toplanarak, kavram ve değerlerle olan ilişkileri içerik analiziyle analiz edilmiştir. Makalenin temel hipotezi, darbe yönetiminin sinemada uygulanan sansür kararlarının darbe yönetiminin kendi anlayışlarına uygun ideal toplum tasavvurunu yansıttığı üzerine kurulmuştur. Makale, Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan bir dönüm noktası olan 1980 darbesinin toplum üzerindeki etkilerini anlamak için önemlidir. Makale, sansür sinema ilişkisini uygulanan sansür kararları üzerinden ele alarak darbe, sinema ve sansür bağlamında kapsamlı bir bakış açısı geliştirecek, uyguladığı yöntemle de konunun ayrıntılı olarak anlaşılmasına çalışacaktır. Her ne kadar 1980 darbesinin sinemaya etkileriyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış olsa d doğrudan bütün sansür kararları üzerinden bir okuma yapılmamış, sansür kararlarının üzerinden darbe yönetiminin ideal toplum düzeni sorgulanmamıştır. Bu anlamda bu makale, 1980 darbesinin sinemayla etkileriyle ilgili literatürdeki boşluğu doldurmayı, sansür kararları üzerinden yeni bir bakış açısı, yöntem ve bulgu sunmayı hedeflemektedir. Bu makale, aynı zamanda,

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan bir dönüm noktası olan 1980 darbesinin sinema ve toplum üzerindeki etkilerini anlamak için de önemli bir katkı sunmaktadır.

1. Literatür incelemesi

Yukarıda da belirttiği üzere 1980 darbesinin Türk sineması üzerindeki etkileriyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır ancak sansür kararlarının içerdiği kavram ve değerlerin darbe yönetiminin toplum tasavvurunu nasıl yansıttığını yeterince ele alınmamıştır. İlgili literatür tarandığında sansür kararlarıyla ve özelde 1980 darbe yönetimi altındaki sansür kararlarıyla ilgili yapılmış belli başlı çalışmalar şunlardır:

Sansürle ilgili en tafsilatlı çalışmanın, bu çalışmanın da ana kaynağı olan Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme adlı üç ciltlik kitap serisi olduğu rahatlıkla söylenilebilir. Kültür ve Turizm bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğünün teklifiyle geniş bir ekip tarafından hazırlanan oldukça hacimli üç cilt içinde araştırmacılar Türkiye'de sansürün tarihine dair oldukça detaylı bir çalışma ortaya koymaktadırlar. Bu çalışmada 1932-1988 yılları arasında bütün sansür kararlarını içeren 96 sansür karar defteri incelenerek dökümü yapılmıştır. Hem yerli hem yabancı filmlerin sansür kararlarını gerekçeleriyle birlikte ortaya koyan bu eser somut belgeler üzerinden Türkiye'de sansürün tarihini sansüre uğrayan bütün filmler üzerinden ortaya koymaktadır. Umumi terbiye ve ahlak, din, milli konular, cinsellik, devlet ve başka milletlerle ilgili konular, etnik konular, ideoloji propagandası, askerlik ve emniyet konuları, ekonomik meseleler, şiddet, argo ve küfür içeren ifadeler gibi kriterlere göre düzenlenen kitap bu kriterler üzerinden sansürlenmiş bütün filmleri sansür defterlerini tarayarak sebepleriyle birlikte teker teker ele alarak kayda geçmiştir. Bizim bu çalışmamıza temel teşkil eden veriler de doğrudan bu araştırmadan alınmış, bu araştırmada derlenen sansür kararlarının 1980 darbesinden 1984'e kadar olan kısmında sansürlenmiş bütün filmlerin dökümü çıkarılarak yorumlanmıştır.

Başka bir çalışmada, doğrudan 1980 darbesini konu alan çalışmada Boztepe (2017), 1960 ve 1980 askeri darbelerinin Türk siyasal sinemasına etkilerini

karşılaştırmalı olarak incelemiştir. 1960 darbesinin siyasal sinemayı olumlu yönde etkilediğini, 1980 darbesinin ise siyasal sinemayı olumsuz yönde etkilediğini savunmuştur. 1980 darbesinin sansür politikalarının siyasal sinemayı baskıladığını, sansürlenmiş filmlerin ise darbe yönetiminin istediği mesajları verdiğini iddia etmiştir. Bu çalışmaya göre, iki dönem arasındaki farklar, 1960'ların filmlerinin daha eylemci, örgütlü ve umutlu bir tavır sergilemesi, 1980'lerin filmlerinin ise daha bireysel, pasif ve karamsar bir bakış açısı sunmasıdır. Ayrıca, yine bu çalışmaya göre 1980'lerin filmlerinde Kürt sorunu gibi yeni temaların da işlendiği görülür. Yine Boztepe (2017) aynı konuyu daha detaylı bir şekilde işlediği tez çalışmasında hangi gerekçelere dayalı olduğu açık ve anlaşılır bir şekilde ortaya konmaksızın nesnellikten uzak öznel bir dille ifade edildiğini düşündüğümüz bir yorumla 1960 darbesinin Türkiye'de demokrasinin güçlenmesini sağladığını ifade ederken, 1980 darbesinin toplumda korkuya yol açarak güce itaat etme anlayışını pekiştirdiğini iddia etmektedir. Bu iddiasını da oldukça izafi olan çeşitli çıkarımlarla desteklemekte, doğrudan sansür kararlarına veya somut verilere dayandırmadığı için oldukça öznel bir görüş olarak ortaya koymaktadır. Bu noktada literatürde 1960 darbesini yücelten, 1980 darbesini yeren yaygın görüşün etkisi altında kaldığı söylenilebilir.

Lüleci (2023), *12 Eylül Etkisinde 1980'li Yıllarda Türkiye'de İktidar ve Sinema İlişkileri* adlı çalışmasında, tarihsel araştırma yöntemiyle 1980 darbesinin Türk sineması üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Bu çalışmaya göre, askeri yönetim, 1977'den beri var olan film sansürü tüzüğünü 1983'e kadar değiştirmemiş, ancak daha sıkı uygulamıştır. 1983'teki yeni tüzük ise esaslı bir farklılık getirmemiştir. Askeri yönetimin sinema alanındaki en büyük etkisi, sinema meslek örgütlerinin kapatılması ve birçok sinema sanatçısının tutuklanması veya mahkûm edilmesi olmuştur. Askeri yönetimin iktidarında, birçok sinema sanatçısı tutuklanmış ve sinema meslek örgütleri kapatılmıştır. Yine bu dönemde Türk sineması, video gösterim cihazlarının yaygınlaşması ve Batılı film şirketlerinin Türkiye'de temsilcilik açarak dağıtım ve gösterim alanlarında sektöre hâkim hale gelmesi nedeniyle büyük kayıplar yaşamıştır.

Özdemir (2022), 1980 darbesinin toplumsal yansımalarını sinema aracılığıyla incelediği çalışmasında, darbenin nedenlerini, sinemaya etkilerini ve darbe dönemini anlatan iki filmi analiz etmiştir. Bu filmlerden “*Zincirbozan*” darbenin siyasi ve askeri boyutuna odaklanmış, ABD’nin darbedeki rolünü vurgulamış, ancak darbenin topluma olan etkisini yeterince ele almamıştır. *Eve Dönüş* adlı film ise darbeye karşı eleştirel bir tutum sergilemiş, işkence ve ötekileştirme gibi toplumsal sorunları apolitik bir aile üzerinden göstermiştir. Özdemir, bu filmlerin darbe döneminin gerçeklerini günümüze taşıdığını belirtmiştir.

İnce (2010), *Sinemada 12 Eylül Askeri Darbesi* adlı tezinde, darbenin ve toplumsal etkilerinin sinemaya yansımalarını araştırmaktadır. Bu amaçla, darbe döneminde çekilen filmleri inceleyerek, olayların sinemaya nasıl aktarıldığını, toplumsal olguların sanatı nasıl etkilediğini ve sanatçının toplumsal olaylardan bağımsızlığını tartışmaktadır. Bu çalışmada, sanat ve toplum ilişkisi, sanat, sinema, toplum ve tarih ilişkisi gibi konularda yapılmış çalışmalardan yararlanılmıştır. İnce (2010), 12 Eylül askeri darbesinin toplumu korkak, güvensiz ve pasif hale getirdiğini, sanatın her dalının sansüre maruz kaldığını, 12 Eylül filmlerinin karanlık ve umutsuz bir atmosfer yarattığını belirtmektedir. Ayrıca, bu dönemde soyut sanat anlayışının ve “sanat için sanat” anlayışının yaygınlaştığını, bu şekilde sanatçıların yaşananlardan kaçmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Sim (1996) *Türkiye’de Sinema Filmleri ve Sansür* isimli tez çalışmasında sansür olgusunu tarihsel ve bütün boyutlarıyla inceleyerek Türk sinemasının bütün dönemlerde sansüre rağmen geliştiğini savunmuş, Türk sinema tarihinin aynı zamanda bir sansür tarihi olduğunu örneklerle ortaya koymuştur. Özellikle sansür kurullarının sinema sanatından bihaber devlet memurlarından müteşekkil oldukları için sinema sanatıyla hiç bağdaşmayacak sansür kararları verdiklerinin altını çizmiş ve anayasaya sinema sanatı sansür edilemez şeklinde bir madde konulması gerektiğini savunmuştur.

Ayrıca bu eserler dışında, dönem itibarıyla bu çalışmanın konusu dışında kalıyor olsa da sansürle ilgili olması bakımından önemli olan çalışmalar, Erkılıç’ın (2022) sıraladığı gibi Onaran’ın *Sinematografik Hürriyet* (1968) adlı çalışması, Tikves’in *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*

(1968) adlı kitabı, Özgüç'ün *Sansür Dosyası* (1976) Öngören'in *Sinema Diye Diye* (1985) adlı çalışmasındaki ilgili bölüm ve *Türk Sinemasında Sansür* (2000) adındaki 6. Avrupa Filmleri Festivali-Gezici Festival kapsamında derlenmiş olan eserler sayılabilir. Bu çalışmalar daha dağınık çalışmalar olması nedeniyle bütün sansür karar defterlerinin dökümünü çıkaran ve bizim çalışmamızda temel kaynak olarak kullandığımız *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* eserinde mevcuttur.

Bu çalışmalardan anlaşıldığı üzere, 1980 darbesinin Türk sineması üzerindeki etkileri literatürde daha çok tekil filmler üzerinden veya kişisel görüşler üzerinden ele alınmıştır. Ancak bu çalışmaların çoğu, sansür kararlarının içerik analizini yapmamış, sansür kararlarının darbe yönetiminin ideal toplum tasavvurunu nasıl yansıttığını ortaya çıkarmamıştır. Bu bakımdan literatürün daha ziyade aynı görüşün tekrar görünümüleri şeklinde oluştuğu, somut verilere dayalı yeni bir yöntem ve bakış açısı sunan çalışmaların ortaya konmadığı söylenebilir. Bu makale, bu boşluğu doldurmak için, sansür kararlarının içerdiği kavram ve değerleri analiz ederek, darbe yönetiminin toplumu cinsel, dini, siyasal ve toplumsal açılardan nasıl şekillendirmek istediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

1.1. Kavramsal çerçeve

Bu bölümde çalışma boyunca kullanılan kavramlara değinilecek, kullanılan terimler ve dönemlerle neyin kastedildiği belirtilecektir. Ayrıca kavramsal çerçevenin nasıl oluşturulduğu ve makalenin ana hipotezini nasıl desteklediği gösterilecektir. İlk olarak makalede kullanılan kavramlara kısaca bir göz atmak gerekmektedir. Çalışmada sıkça kullanılan başlıca kavramlar iktidar, darbe, 1980 darbesi, sansür, sansür kuruludur.

İktidar kelime anlamı olarak bir işi yapabilme gücü, bir işi başarabilme yetkisi ve çalışmamızda kullandığımız anlamıyla devlet yönetimini elinde bulundurma, devlet gücünü kullanma yetkisi ve bu yetkiyi elinde bulunduran tüm kişi ve kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Güncel Türkçe Sözlük, t.y.). Her tür iktidar doğası gereği siyasidir, bu nedenle ister istemez bir politika seti vardır, sanat da buna dahildir ve bu bakımdan Althusser'in (2008, s. 168-169) ifadesiyle devlet ya

da iktidar, sanatı bir ideolojik aygıt olarak kullanır. Bu bakımdan her türlü iktidar mücadelesi aynı zamanda bu ideolojik aygıtlara kimin sahip olacağına da mücadelesidir. Bunun için “*ülkede bir grup tarafından örgütlü bir biçimde silah zoruyla baskı kurularak veya seçim dışındaki demokratik usuller kötüye kullanılarak mevcut hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi*” (Güncel Türkçe Sözlük, t.y.) olarak tarif edilen darbe yönetimleri hem siyasi iktidarı kesintiye uğratar hem de sanata ve sanat dünyasına da aynı şekilde müdahale ederek şekillendirmeye çalışır.

Özdemir'in (2022: 66) de belirttiği üzere bugüne kadar gerçekleşmiş olan darbelerin ortak özelliği müdahale sonrasında toplumdaki bütün sivil kurum ve kuruluşların tüm faaliyetlerine son verilmesidir. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in önderliğinde ordu ülkenin idaresine el koyarak hükümet, meclis ve birçok sendikayı feshetmiştir. 1980 darbesi, Türkiye'de yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal krizlerin sonucunda gerçekleşen bir süreç olarak dikkat çekmiştir.

Nitekim 1970'lerde Türkiye'de siyasi istikrarsızlık baş göstermiş ve zayıf koalisyon hükümetleri kurulmuştur. Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasında güçlü bir koalisyon oluşmamış, bunun sonucunda siyasi sistem aşırı uç grupların etkisine girmiştir. Siyasi partiler ideolojik ve kişisel nedenlerle kutuplaşmış, koalisyon yapmaktan kaçınmış ve olumsuz bir imaj sergilemiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde 100 tur oylamaya rağmen bir sonuç alınamamıştır. Türkiye'de siyasi kutuplaşma ve şiddet artmış, aşırı gruplar toplumsal alanlara hâkim olmaya çalışmıştır. Gençler eğitim ve ekonomik sorunlar yüzünden gelecek kaygısı duyarak bu gruplara katılmıştır. 1977 yılında 293 olan cinayet sayısı, iki yıl sonra 1200 ile 1500 arasına yükselmiştir. Bu cinayetlerin büyük bir kısmı siyasi kutuplaşma ve şiddet nedeniyle işlenmiştir. Dışa bağımlı sanayi ve ekonomi, halkın satın alma gücünü düşürmüş ve vatandaşları ekonomik krize sokmuştur. Siyasi şiddet ve ekonomik bunalım artmış, ülke darbe sürecine sürüklenmiştir. Bütün bu süreç sonunda 12 Eylül 1980'de Türk silahlı kuvvetleri, devletin işlemediğini gerekçe göstererek ülke yönetimine el koyduğunu bildirir. Meclis, hükümet, bakanlar kurulu, milletvekilleri, siyasi partiler ve sendikalar kapatılarak üyeleri görevden alınmış bir

kısmı tutuklanmıştır. Ülkede olağanüstü hâl ilan edilerek, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış ve yerel yönetimler askeri komutanlıklara bağlanmıştır. Ülkenin idaresi, Kenan Evren liderliğindeki askerlerden oluşan Milli Güvenlik Konseyi'ne geçmiştir (Zürcher, 2009). Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren darbenin gerekçelerini darbe esnasında radyo ve televizyondan yaptığı konuşmasında, iç ve dış düşmanların devletin bağımsızlığına haince saldırılar içinde olması, Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık fikirlerin üretilmiş olması, devlet kurumları, okullar, işçi örgütleri ve siyasi partilerin iç savaşın eşiğine getirilmesi, bütün bunların sonucu olarak da anayasal kuruluşlar ve devlet organlarının işlemez hale gelmesi olarak açıklar (Resmi Gazete, 1980: 1-5). Öte yandan 12 Eylül 1980'de gerçekleşen darbeden Amerikan yönetiminin 12 Eylül öncesinde haberdar olduğu, darbenin aktörlerini yakından tanıdığı (Özata, 2017) göz önünde bulundurulursa darbenin Türkiye'nin iç dinamiklerinden ibaret olmadığı ileri sürülebilir. Üstelik darbe sonrası uygulanan liberal ekonomik politikalar da bu iddiayı güçlendirmektedir.

1980 Darbesi gerçekleşikten hemen sonra Süleyman Demirel'den miras kalan liberal ekonomik politikalar sayesinde ekonomide yaşanan kısmi iyileşme ve şiddet olaylarının son bulması ilk dönemlerinde darbe yönetiminin halk tarafından olumlu karşılanmasına sebep olsa da sonrasında gelen büyük tutuklama dalgası ve yaşanan hukuksuzluklar ağır bir bedel ödemelerine neden olur (Findley, 2012: 354).

Askeri müdahale sonrasında, 650.000 kişi gözaltına alınır, 230.000 kişi askeri mahkemelerde yargılanır. 517 kişiye idam cezası verilir, 15 kişi infaz edilir. 151.683 kişi fişlenir, 30.000 kişi ülkeyi terk eder, 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarılır. 300 kişinin ölüm nedeni belirsiz, 800 kişi kayıp olarak kalır. 23.667 sivil toplum kuruluşu ve örgüt kapatılır, 9400 memur, 3947 akademisyen ve 47 hâkim emekli edilir. 1984 yılında 1200 askeri personel ordudan atılır (Ünsaldı, 2008: 99).

Görüldüğü üzere 1980 darbesi, toplumdaki bütün sivil kurum ve kuruluşların faaliyetlerine son vererek, toplumu baskı altına almıştır. Bu darbe, aynı zamanda kültür ve sanat hayatını da olumsuz etkilemiştir. Nitekim 1980 darbesinin toplumsal yansımalarını da gösteren bir sanat dalı olarak sinema, 1980 darbesi döneminde sansüre maruz kalmış, toplumsal meseleleri işleyememiş, eleştirel bir tutum

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

sergileyememiştir. Sinema, 1980 darbesi döneminde toplumun yaşadığı korku, umutsuzluk, yabancılaşma gibi duyguları yansıtmıştır (Özdemir, 2022: 66).

1980 darbesi sonrası Türk sineması, bir süreliğine durmuş ve sonra yeniden başlamıştır. Rakamlara bakıldığında 1979 yılında 195 sinema filmi üretilmişken, 1980 yılında üretilen film sayısı sadece 68'dir. Darbe sonrası ise sinema filmi sayılarında yeniden artış meydana gelmiştir (Kara, 2012: 90). Yıllık oranlara bakıldığında 1980 yılında 68, 1981 yılında 71, 1982 yılında 72, 1983 yılında 78, 1984 yılında 126 film üretilir. Sinema seyircisi rakamlarına bakıldığında da benzer bir tablo gözükmemektedir. 1979 senesinde yaklaşık 52 milyon olan sinema seyircisi sayısı darbenin gerçekleştiği sonraki yılda 38 milyona gerilemiştir. Sonraki yıllarda ise sinema seyircisi sayısı 1980 yılında 38 milyon, 1981 yılında 41 milyon, 1982 yılında 33 milyon, 1983 yılında 35 milyon, 1984 yılında 26 milyon olarak kaydedilir (Scognamillo, 2011: 272-274). Bu düşüşün temel nedenleri darbe yönetiminin uyguladığı sansürün etkisi, içerik ve teknik bakımından kalitedeki gerileme ve darbeden önceki erotik film furiasının izleyiciyi sinema salonlarından kaçırmaları olarak ifade edilebilir. Ayrıca TRT'nin renkli yayına geçmesi, ikinci bir TV kanalının açılması (Dorsay, 1995: 16), yaygınlaşan video gösterim araçlarının seyircilere evde film izleme imkânı vermesi (Tunç, 2012: 147) bu sayede televizyonun da toplumda yaygınlaşması seyirci kaybının önemli sebeplerinden biridir (Özdemir, 2022: 73). Darbe yönetiminin erotik filmleri yasaklaması ise yeni bir furya yaratır: Arabesk filmler. Arabesk filmler hem salonları yeniden doldurur hem de sansür kurulundan kolaylıkla geçerler. Böylece ticari sinemanın yeni gelir kapısı olurlar (Esen, 2010: 179)

Sinema sansür ilişkisi iktidar sahiplerinin idealleri doğrultusunda şekillenecek bir toplum yapısını filmleri denetleme yoluyla oluşturmak amacıyla 1980 askeri darbesinden sonra sinema aleyhine daha keskin olarak gelişmiştir. Yukarıda kısaca değinilen sansürün kelime anlamına bakıldığında "her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi; sıkı denetim" ve bu denetleme işini yapan kurul" (Güncel Türkçe Sözlük, t.y.) anlamlarına gelmektedir.

Sansür sinemanın ilk yıllarından itibaren sinema filmlerine uygulanmaya başlanmıştır. Sansürü uygulayan ilk ülke de sinemanın mucidi olarak kabul edilen

Fransızlardır (Sim, 1996: 21) Sonrasında da her ülkede değişik şekillerde sansür uygulanır (Onaran, 1968: 61). Metz (2012: 206) sansürü üç türe ayırır. Buna göre sansür türleri ekonomik, politik, ideolojik ve ahlaki sansürdür. Türkiye de Erkılıç'ın da (2022) belirttiği gibi sinema tarihimiz boyunca sansürün bu üç türünün de uygulandığı söylenebilir.

Türkiye'de de daha 1919 gibi ilk yıllardan itibaren sinema için sansür uygulanmıştır (Sim, 1996: 33). İlk yıllarda mahalli idarelerce yürütülen sansür, 1932'de kurulan sansür teşkilatıyla son bulmuştur. Bu teşkilat 1932 yılında çıkan yönetmelikle oluşturulan komisyon tarafından hem yurt dışından gelen hem de yurt içinde üretilen filmleri denetlemeye başlamıştır. Bu yönetmeliğe göre din propagandası yapan filmler, askerlik şerefini ihlal eden filmler, toplum ahlakını ve toplumsal güven ve huzuru bozucu filmler, memleket aleyhine olan filmler sansüre tabi tutulacaktır. 1939 yılında yürürlüğe konulan nizamnameyle önceki yönetmelikler yürürlükten kaldırılmış olsa da sansürün esaslarına dair değişen bir şey olmamıştır (Sim, 1996:32-35).

Türk sineması, 1939-1977 arasında aynı yasal çerçeveye tabi olmuştur. Bu yasal çerçeveyi yürüten komisyon üyelerinin daimî olan 5 üyesinden ikisi içişleri, biri Milli Eğitim, biri Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca seçilmekte, il emniyet müdürü veya yardımcısı veya şube müdürlerinden biri de yine daimî üye olarak komisyonda yer almaktadır. Askerliği ilgilendiren filmlerde ise Genel Kurmay Başkanlığınca atanan bir temsilci bulunmaktadır. Komisyon başkanı İçişleri Bakanlığınca atanan üyelerden seçilmektedir (Özön, 1995: 251). Komisyonun uyguladığı nizamnamenin maddelerine bakıldığında bir öncekine oldukça benzer olduğu görülmektedir. Buna göre bir devletin siyasi propagandasını yapan, bir ırk ve milleti tahkir eden, din propagandası yapan, rejime aykırı ideoloji yapan, umumi terbiyeye ve ahlaka ters bulunan, askerlik şeref ve haysiyetini kıran veya askerlik aleyhine propaganda yapan, memleket emniyeti bakımından zararlı olan, suça teşvik eden, içinde Türkiye aleyhtarlığı propaganda olan filmlerin gösterilmesine müsaade edilmez (Onaran, 1968: 143). Bu komisyonlarda gerçek mesleği filmcilik olan hiç kimse olmadığı görülmektedir.

1977’de yeni bir tüzük yürürlüğe girmiş ve iki yeni kurul oluşturulmuştur. Film Denetleme Kurulu, filmleri ve senaryoları denetlemekle görevli olmuştur. Film Denetleme Yüksek Kurulu, itirazları karara bağlamakla yetkili olmuştur, 1983’te yürürlüğe giren yeni bir tüzük, sinema filmlerine sansür uygulamaya devam eder. 1977’de tüzükteki denetleme kurulları ve kriterleri değişmez, sadece kurulların içyapısı yeniden düzenlenir. Buna göre, bir film, gösterimden önce veya sonra uygun olmadığına karar verilirse, kaymakam, vali veya İçişleri Bakanlığı tarafından yasaklanabilir. 1979 yılında hazırlanan sinemayla ilgili yasa tasarısı da farklılık arz etmez ve bu tüzüğün ortaya koyduğu sansür kuralları geçerliliğini sürdürür. Bu tüzük, sonrasında yapılacak 1982 Anayasası çerçevesinde hazırlanır ve darbe sonrası dönemin siyasi atmosferini yansıtmaktadır (Doğan, 2010: 82). Bu tüzüğe göre Film Denetleme Kurulu üyeleri şunlardan oluşmaktadır: İçişleri Bakanlığından bir başkan, Emniyet Genel Müdürlüğü’nden bir üye, Genelkurmay Başkanlığından bir üye, Kültür ve Turizm Bakanlığından bir üye, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü’nün bağlı olduğu bakanlık tarafından, bu Genel Müdürlükten görevlendirilecek bir üye olmak üzere beş kişi. Tüzüğe göre Denetleme Kurulu’nun görevi, yurt dışından getirilen filmlerin ve yurt içinde yapılacak film ve senaryoların denetimini yapmaktır (Resmî Gazete, 1983: 5).

Bu tüzük, filmlerin ve film senaryolarının denetlenmesine ilişkin kuralları belirleyen bir tüzüktür. Bu tüzüğe göre, devletin ve cumhuriyetin varlığına, bütünlüğüne, egemenliğine, ilke ve esaslarına karşı olan, devleti, partiyi, kişiyi veya topluluğu övücü veya yıkıcı propaganda yapan, dini, din duygularını veya kutsal sayılan şeyleri istismar eden, dil, ırk, din, mezhep ayrımı yaratarak ulusal birliği ve bütünlüğu bozan, Atatürk ilke ve devrimlerine karşı olan, cinsel konuları ahlak ve adaba aykırı biçimde işleyen, içki, kumar ve uyuşturucu madde alışkanlıklarına özendirici veya imrendirici etki yapan, şiddet ve vahşeti, toplumun ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyen, suç işlemeye kışkırtıcı veya özendirici etki yapan, askerlik onurunu kıran, Türk Silahlı Kuvvetlerinin veya güvenlik kuvvetlerinin saygınlığını zedeleyen, yurt savunmasına veya ülkenin huzur ve güvenliğine zararlı etki yapan, yabancı devletlerin, yurdumuz ve ulusal çıkarlarımız aleyhine olabilecek biçimde propagandasını yapan, devletin uluslararası ilişkilerini zedeleyici etki yapan, içinde

Türkiye aleyhine propaganda aracı olabilecek sahneler bulunan filmler ve senaryolar sansürlenir veya yasaklanır (Resmî Gazete, 1983: 8). Bu tüzük 1977'deki tüzüğe esas itibarıyla oldukça benzerdir. Bu çalışmada incelenen sansür kararları da aslında bu tüzüğün darbe yönetimi tarafından nasıl yorumlandığını ortaya koymaktadır. Nitekim kâğıt üzerinde sınırları tam olarak belirtilmemiş bu maddelerin uygulanması esnasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Netice itibarıyla oldukça muğlak, belirsiz ve her yöne çekilebilir maddelerden oluşan bu tüzük, Sim'in (1996: 122) belirttiği gibi özellikle milli rejime aykırılık, memleket güvenliği bakımından zararlı, Türkiye aleyhine, dost milletlerin hislerini rencide eden gibi ifadeler her tür yoruma açık kıstaslar sunar ve bu denetleme ölçütleri özellikle de sinema sanatından oldukça uzak olan ve tamamı devlet memuru olan komisyon üyeleri elinde her tür filmi sansürlemek için sınırsız bir aygıt haline gelir.

2. Yöntem

Makalenin araştırma tasarımı, nitel ve nicel araştırma tasarımlarını birlikte kullanan karma bir yöntemdir. Makale, sansürlenmiş filmleri nicel veri kabul ederek tasnif ederken, verileri anlamlandırmak, yorumlamak ve açıklamaya çalışması bakımından niteldir. Bu yöntemle yapılan araştırmalar iki araştırma türünün de güçlü yönlerini birleştirerek nicel verileri nitel yaklaşımlarla ele alarak, çalışmanın hipotezini nicel veriler üstünden nitel bir şekilde ortaya koyabilir (Baltacı, 2019).

Makalenin veri toplama yöntemi, belge incelemesidir, çünkü makale, 1980-1984 yılları arasında sansür kurulunun aldığı kararların yazdığı sansür defterlerini, bu kararların etkilediği filmleri kaynak olarak kullanmaktadır. Belge incelemesi nitel araştırmalarda oldukça sıklıkla kullanılan bir veri toplama yöntemidir. Bu yöntem araştırma konusuyla ilgili olarak daha önce hazırlanmış belgelerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanması şeklinde yapılır. Belge incelemesi araştırmacıya araştırdığı konunun bağlamını ve detaylı bir görünümünü sunmak açısından da faydalıdır (Merriam, 1998). Bu çalışmada belge olarak kullanılan kaynak daha önce de bahsi geçen sansür defterlerinin derlemesinin yapıldığı *Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme* (2022) adlı eseridir. Üç ciltlik bu eser, sansürlenmiş filmlerin adlarını, türlerini, yönetmenlerini, yapımcılarını, senaristlerini,

oyuncularını, çekim yıllarını, sansür kararlarının tarihlerini, sansür kararlarının gerekçelerini, sansür kararlarının türlerini, sansür kararlarının kapsamını (sahneler, diyaloglar, müzikler, afişler, fragmanlar, vb.) sansür kararlarının içerdiği kavram ve değerleri içermektedir. Bu defterler, makalenin temel veri kaynağıdır.

Makalenin veri analiz yöntemi, içerik analizidir, çünkü makale, verilerin içerdiği kavram ve değerleri belirlemeye, sınıflandırmaya, yorumlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktadır. İçerik analizi hem nitel hem de nicel araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde veriler anlamlı birimlere ayrılır, bu birimler kategorileştirilir ve bu kategoriler arasındaki ilişkiler ortaya koyulur. İçerik analizi verileri betimlemekle kalmaz, verilerin ifade ettiği alt metinleri, değerleri ve ideolojileri de ortaya çıkarmayı amaçlar (Metin, O. ve Ünal, Ş., 2022).

Bu çalışmada sansür kararlarının ne anlam ifade ettiğini tespit etmek için bazı kavramlar üzerinden 1980-1984 arası sansürlenmiş bütün filmler incelenecek ve dökümleri çıkarılacaktır. Sansürlenmiş filmlerin gerekçeleri üzerinden tespit edilen bu kavramlar kullanılarak filmlerin sansürlenme sebepleri ve bu sebepler üzerinden varılmak istenen toplum tasavvuru ortaya konulacaktır. Makalenin bulgular kısmında sunulacak olan veriler sansür kararlarının darbe yönetiminin ideolojisi ve toplum tasavvurunu nasıl yansıttığını göstermek için kullanılacaktır. Bu veriler makalenin tartışma bölümünde analiz edilecektir. Makalenin değişkenleri, bağımlı değişken olarak sansür kararları, bağımsız değişken olarak darbe yönetiminin ideolojisi ve toplum tasavvurudur.

Makalenin hipotezleri, ana hipotez olarak sansür kararlarının darbe yönetiminin ideolojisi ve toplum hayalini yansıttığı, alt hipotezler olarak sansür kararlarının cinsel, dini, siyasal ve toplumsal açılardan toplumu baskılamak, denetlemek ve yönlendirmek istediği, sansürlenmiş filmlerin toplumsal gerçekliği yansıttığı, eleştirdiği ve değiştirmeye çalıştığıdır.

Makalenin örneklem seçimi, 1980-1984 yılları arasında sansürlenmiş filmlerin tamamıdır. Bu örneklem seçimi, makalenin araştırma konusuna, sorusuna, hipotezine ve yöntemine uygun bir örneklem seçimidir. Zira Araştırma konusu, 1980-1984 arası Türk sinemasında sansür kararlarının darbe yönetiminin ideal toplum tasavvurunu

nasıl yansıttığıdır. Bu konu, sansürlenmiş filmleri ilgilendirmektedir, çünkü sansürlenmiş filmler, sansür kararlarının etkilediği, yansıttığı, değiştirdiği, yasakladığı kültürel ürünlerdir. Araştırma, sansür kararlarının içerdiği kavram ve değerleri analiz ederek, darbe yönetiminin toplumu cinsel, dini, siyasal ve toplumsal açılardan nasıl baskıladığını, denetlediğini ve yönlendirdiğini ortaya çıkardığı sorusuna cevap aramaktadır. Araştırma hipotezi, sansür kararlarının darbe yönetiminin ideolojisi ve toplum tasavvurunu yansıttığı, sansürlenmiş filmlerin toplumsal gerçekliği yansıttığı, eleştirdiği ve değiştirmeye çalıştığıdır. Araştırma kapsamı, 1980-1984 yılları arasında sansür kurulunun aldığı kararları, bu kararların etkilediği filmleri ve bu filmlerde işlenen temaları kapsamaktadır. Bu kapsam, sansürlenmiş filmleri ilgilendirmektedir, nitekim sansürlenmiş filmler, sansür kurulunun aldığı kararların etkilediği, işlediği temaları gösteren kültürel ürünlerdir.

Ayrıca, bu örneklem, araştırma veri toplama yöntemi olan belge inceleme ve veri analiz yöntemiyle içerik analiziyle incelenebilecek, anlamlandırılabilir nitel bir veri kaynağıdır. Son olarak, bu örneklem, araştırma verilerine ulaşılabilen, araştırma süresine sığan, araştırma kaynaklarına yeten bir örneklemidir. Nitekim bütün sansürlenmiş filmler sansür defterlerine kaydedilmiş ve ulaşılabilir konumdadırlar. Bu nedenlerle, makalenin örnekleme, 1980-1984 yılları arasında sansürlenmiş bütün filmler olarak seçilmiştir. Bu örneklem, araştırma evrenini temsil eden, örnekleme hatası az olan, sonuçların farklılığı düşük olan, genelleme yapmaya uygun olan bir örneklemidir. Darbe yönetiminin amaçlarını yansıtmaya bakımından da yeterli bir veri seti ve zaman aralığı sunmaktadır.

3. Bulgular

Yukarıda belirtildiği üzere 1980 darbe yönetiminin sansür kurullarında yeni bir düzenlemeye gitmediği, ancak zaten esnetilmeye müsait olan sansür tüzüğünü oldukça geniş bir kapsamda çok daha sıkı ve genellikle keyfi bir şekilde uyguladığı söylenebilir. Bu bölümde sansürlenmiş filmler üzerinden bu varsayım da denetlenmiş olacaktır. Sansürlenmiş filmler sansür gerekçelerine göre tasnif edilerek incelendiğinde darbe yönetimi için ideal toplumun görünümü ortaya konulabilecektir. Bu makalenin de amacı olan bu görünüme ulaşmak için sansürlenmiş filmler sansür gerekçelerine göre tasnif edilerek detaylı bir şekilde analiz edilmiştir.

1980 darbesinden 1984'e kadar yerli ve yabancı 700 civarında film sansürlenmiştir. Bu filmlerin bir kısmı senaryo aşamasında, bir kısmı da çekildikten sonra sansürlenmiştir. Özellikle yerli filmlerin çekime geçmeden önce senaryolarını onaylatmaları şarttır, bundan dolayı yerli filmlerin çoğu daha senaryo aşamasındayken sansüre uğramıştır. Bunların birçoğu tümüyle yasaklama şeklindeyken, çok az bir kısmı da sahne çıkarma, replik revizyonu gibi şartlı evet şeklindedir. Sansür gerekçelerine bakıldığında ortaya çıkan başlıklar şu şekildedir: Kamu düzenine aykırılık, aile kavramına aykırılık, siyasi ve ideolojik nedenler, müstehcenlik, argo kullanımı, şiddet ve suç ve yabancı madde kullanımı. Bu nedenlerin bazı filmlerde iç içe geçmiş olduğunun ve bu filmlerin birden çok nedenle yasaklandığını da unutmamak gerekir. Bu bakımdan sansürlenmiş filmler tasnif edilirken başlıklar genel gerekçelere göre yapılmış, sansürlenmiş bütün filmler incelemeye tabi tutulduğu için bazı filmlerin birden fazla gerekçeyle sansürlenmesinin çalışmanın genel sonuçlarına etki etmeyeceği düşünülmüştür. Nitekim sadece genel sansür gerekçeleri incelendiğinde bile makalenin hipotezini ortaya koyan sonuçlar elde edilebilecektir. 1980 darbe yönetiminin idealleri doğrultusunda film sansürü üzerinden inşa etmek istediği toplum modeline ilişkin genel sansür gerekçelerinin alt başlıklarına detaylı bakıldığında ise darbe yönetiminin sinema sansürüyle gerçekleştirmek istediği hedefler tümüyle ortaya konulabilecektir. Bu türden bir analizle elde edilen sonuçlar aşağıda listelenmiştir, ancak sansürlenmiş bütün filmlerin künyeleri makalenin hacim itibarıyla sınırlılığı bakımından burada verilememiş, yalnızca sansür gerekçeleri üzerinden sayılar ve bazı dikkat çekici film sansür örneklerine yer verilmiştir. Aşağıdaki bütün veriler Ali Karadoğan ve S. Ruken Öztürk'ün *Türkiye'de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme (2022)* eserinin üçüncü cildinden derlenmiştir. Ayrıca sansürlenmiş filmlerin açık künyesi metin içinde verildiği için ayrıca kaynakçada bu filmler gösterilmemiştir. Aşağıda sebeplerine göre sansür kararları tasnif edilerek analiz edilmiştir.

3.1. Kamu düzenine aykırılık

Darbe yönetiminin üzerinde titizlikle durduğu ve aynı zamanda darbe gerekçesi olarak ilan ettiği husus kamu düzeninin ve herkesin güven içinde

yaşamının sağlanmasıdır. Bu nedenle esasında dikkatli bakıldığında bütün sansür gerekçeleri üst başlık olarak bu gerekçeyle temellendirilmiştir. Bunun yanında doğrudan kamu düzeniyle ilgili de yasaklanan çok sayıda film vardır.

Kamu düzenine aykırılık gerekçesiyle 1980-1984 arası 105 film sansüre uğramıştır. Bu filmlerden sadece ikisi şarta bağlı olarak sansürlenirken, geriye kalanların tamamı tümüyle yasaklanmıştır. Bu filmlerin 37 tanesi yabancı filmken, geriye kalanlar yerli yapım filmlerdir. Sansür gerekçelerine bakıldığında kamu düzenine aykırılık genel gerekçe olarak yer almış, lâfzen kullanılsa da farklı şekillerde ifade edilmiştir. Kelime anlamı olarak kullanıma bakıldığında “kamu düzeni ve ulusal güvenliği zedeleyici” görüldüğü için 11 film, “kamu düzenini menfi şekilde etkileyeceği ve ahlak ve adaba aykırı biçimde tezahür edeceği” için 4 film, “belirtilen senaryonun topluma hiçbir şey vermeyeceği ve seyircinin duygularını istismar ederek onları karamsarlığa iteceği kanısına varıldığından filme alınmasının sakıncalı” olarak görüldüğünden 9 film, “genel ruh sağlığı açısından kamu düzenini bozucu nitelikte görüldüğünden” 21 film, “kamu düzenini bozucu nitelikte görüldüğünden” 12 film, “adaba aykırı ve kamu düzenini zedeleyici bulunduğundan” 7 film, “genel ruh sağlığı açısından kamu düzenini bozucu nitelikte görüldüğünden... Adaba aykırı ve kamu düzenini zedeleyici olması” nedeniyle 18 film, “genel ahlak ve adaba aykırı sahne ve sözlerle kamu düzenini ve ulusal güvenliği zedeleyici nitelik taşıyan bölümler bulunması” nedeniyle 4 film sansüre uğramıştır. Görüldüğü gibi genel olarak kamu düzenine aykırılık sansür gerekçesi olarak kaydedilmiştir.

Sansürlenmiş diğer filmler de farklı ifadelerle olsa da aynı kaygıyla sansüre uğrar. Bunlar arasında Gazanfer Dirlik’in 1981 yapımı *Hor Görme Garibi* filminin yasaklanma gerekçesi “verem hastalığı vurgusuyla ülke gerçeklerine aykırılık ve bu şekilde halkı karamsarlığa düşürmesi” şeklinde kaydedilir. Aynı şekilde “tek tip politikacı imajı çizmek” Zeybek’in 1982 tarihli *Muzur* filmi için, “güvenlik kuvvetlerini küçük düşürmek” Elmas’ın 1982 tarihli *Duvarların Ötesi* filmi için sansür nedeni olur. “Zengin fakir ayrımı işlenerek sınıf farkı yaratıldığı imajı yaratmak” gerekçesiyle Gürsü’nün 1982 tarihli *Nasıl İsyan Etmem* filmi, “PTT idaresinin halk indinde saygınlığı giderildiğinden” dolayısıyla 1983 yapımı *Postacı*

film, “kan davası gibi olumsuz ve zararlı bir olguyu caydırıcı ve eğitici bir şekilde işleme gerektiği için” 1983 tarihli *Öfke* filmi sansüre uğrar.

Görüldüğü üzere darbe yönetiminin sansür kurulu sinema filmlerinin genel itibarıyla kurmaca oldukları için gerçekliğe bağlı kalmak zorunda olmadıkları gerçeğini görmezden gelerek, kendi kavram ve değerleriyle çelişen yerli ve yabancı bütün filmlere kamu düzeniyle ilgili en ufak bir tereddüde yer vermeyecek şekilde sansür uygulamıştır. Darbenin yapılış gerekçesi siyasal ve toplumsal karmaşaya son vermek olduğu düşünüldüğünde kamu düzeni üzerindeki bu hassasiyet anlaşılabilir. Bütünüyle bakıldığında darbe yönetimi sağlıklı, güvenli, milliyetçi ve devletine bağlı, kanun kural tanıyan bir toplum tasavvur ederken, buna zarar verebilecek her türlü filmi güvenlik güçlerini küçük düşürme, zengin fakir ayrımı yapılması ve hatta halkı karamsarlığa itmesi gibi gerekçelerle yasaklamıştır. Bu bakımdan darbe yönetimi kamu düzeni ve güvenliğini ön plana çıkarırken, her tür yaratıcı sanat faaliyetini kamu yararına tehlikeli bulmuş, sonuç olarak sağlamak istenen güven ortamına uygun, muhalif olmayan, sorun çıkarmayan, itaatkâr ve pasif bir toplum yaratmak istemiştir. Bu türden bir toplum sayesinde aynı zamanda darbe yönetimi kendini meşrulaştırabilecek ve sürdürebilecektir. Öte yandan dayandığı “kamu düzeni ve güvenliği” gerekçesi gerçekten de o yıllarda Türk halkının en çok muhtaç olduğu durum olduğu için darbe yönetimini kararlarını meşru göstermekte pek de zorlanmamıştır. Nitekim sanat yaratımı ve özgürlüğünden taviz verilmiş olsa da darbe sonrasında toplum düzeni ve güvenliği büyük oranda sağlanmıştır.

3.2. Siyasi ve ideolojik nedenler

1980 darbesinin askerin demokratik siyaseti tamamen askıya alıp askeri bir yönetim ilan etmesi olduğu göz önüne alındığında üstünde en çok titizlendiği konulardan birinin siyasi meseleler ve ideolojik meseleler olacağı açıktır. Bu bakımdan darbe yönetimi altındaki sansür kurulu filmlere özellikle bu açıdan da bakmış, siyasi ve ideolojik meselelere paranoyaya varan düzeyde bir titizlikle yaklaşmış ve bundan dolayı en ufak bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde sansür mekanizmasını çalıştırmıştır. Bu bakımdan diğer kategorilerle kesişenleri bir kenara bırakacak olursak siyasi nedenlerle 69 film sansüre uğramıştır. Bunların 20 tanesi yabancı film, diğerleri yerli yapımdır. Sansür gerekçelerine bakıldığında, özellikle de

komedî filmlerinin bile bu nedenlerle sansüre uğradığı düşünülürken sansür kurulunun bu konudaki tavizsiz ve bir bakıma paranoyak duruşu net bir şekilde ortaya koyulmuş olacaktır.

“Dost devletle ilişkileri zedeleyeceği için” *Alevli Yıllar* (Toraman, 1982) filmi yasaklanır. Kemal Sunal’ın oynadığı *Orta Direk Şaban* (Yurdakul, 1984) filmi devletin kurumlarını ve dini duyguları istismar ettiği gerekçesiyle sansüre uğrar. *Hamaylı Boynundayım* (Recep Filiz, 1981), *Aşk Pınarı* (Recep Filiz, 198), *Çılgın Aşklar* (1983), senaryoda APO adının kullanıldığı için sansüre uğrar.

İlginç bir şekilde yabancı yapımların (*İsmini Unutma*, Sergey Kolosov, 1981) dahi içinde Türkiye’nin müttefikî kabul edilen ülkelere yönelik küçük düşürücü ifadelerin çıkarılması istenmiştir. Müttefik olarak kabul edilen ülkeler ABD ve onun güdümünde olan batı ülkeleridir. Bu anlamda Sovyetler Birliği ve etkisi altındaki ülkeler dost görülmemiş, sosyalist ideolojiyi yaymaya çalışan filmler özellikle yasaklanmıştır. *Öyle ki Oynarsa* (Esat Şekeroğlu, 1980) filminin senaryosunda geçen diyalogdaki anarşistler kelimelerinin çıkartılarak yerine soyguncu gibi kelimelerin kullanılması kaydıyla eserin filme çekilmesine izin verilmiştir. Aynı şekilde sol ideolojiyi metheden ve mevcut düzeni değiştirmeyi amaçlayan bölümler ve sloganlara rastlandığı için *Yıkılmayan Adam* (1981) filmi sansürlenmiştir. *Palyaço* (Rap Kapoor, 1982) filminin baş tarafında görülen Lenin ve Rus bayrağının çıkarılması şartıyla filmin gösterimine izin verilmiştir. *20. Yüzyıl Korsanları* (1982) filminin baş tarafında gemiye çekilmiş Rus bayrağının görüldüğün sahnenin çıkarılması şartıyla... izin verilmiştir.

2. Dünya Harbi gibi tarihi bir gerçeğin tek yönlü ele alınıp, bir devletin propagandası şeklinde işlendiği ve bir ideolojinin telkin edilmesi esasına dayandığı kanaatine varılarak *Ve Yetmiş Milyon Öldü* (The Last Assault, Yuri Özerey, 1981) filmi sansürlenmiştir. *Lenin 1917 Ekim Ayında* (1982) filmi, 1917 komünist ihtilalinin tüm detaylarını sahnelediğinden yasaklanmış, *Hitler* (1982) Nazizm’in kuruluşunun ve yıkılışının tüm detaylarını sahnelediğinden reddedilmiştir.

Bu ve benzeri örneklere bakıldığında darbe yönetiminin dost kabul ettiği özellikle Amerika ve onun çeperindeki batı ülkelerini kötü gösterecek filmlere izin

verilmediği, bu filmlerin o ülkede gösterilmiş olsa bile Türkiye’de yasaklandığı gibi paranoyak bir durumun ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. 1980 darbesine Amerika’nın ve onun etkisi altında Batı dünyasının desteği de belki darbe yönetiminin bu desteği önemsemesi ve daimî kılma çabasının bir ürünü olarak düşünülebilir. Nitekim Amerikan yönetiminin 1978 gibi oldukça erken bir tarihte darbeyi raporlaması, bu darbenin Amerikan çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmesi ve Amerikan büyük elçisinin darbeden önce generallerle düzenli olarak görüşmesi de aslında darbe öncesinden darbe yönetimine başlayan Amerikan desteğini (Özata, 2017) gözler önüne sermektedir. Bu bir bakıma darbeye giden sürece örtülü bir teşvike dönüşmüş, Amerika’nın darbe sonrası darbe yönetimine olan desteği de durumu pekiştirmiştir. Darbe sonrası aynı şekilde Amerikan yönetiminin Türkiye’de gerekenin yapıldığını belirtmesi, yardımların süreceğini söylemesi, generallerin anarşiyi bitirip ülkeyi huzura kavuşturduğunu ifade etmesi, askerlerin demokrasiden yana olduğunun vurgulanması (Özata, 2017) da bu desteğin göstergeleridir. Amerika’nın darbe yönetimine bu desteği darbe yönetimi açısından da Amerikan yönetimine bağımlılığıdır.

Bu bağımlık film sansürü alanında da gözetilir ve dost-müttefik ülkeleri karalaması nedeniyle hem yerli hem de yabancı pek çok film sansürlenir. Ayrıca bu noktada 1980 darbesi öncesi sokaklarda çatışan ve Türkiye’yi güvensiz bir ortama iterek darbeye zemin hazırlayan ana taraflardan birinin “solculuk” olduğu düşünüldüğünde darbe yönetiminin bu tür faaliyetleri düşünsel olarak da zararlı görmesi anlaşılabilir. Darbe öncesi yaşanan sokak olaylarının ve bu olayların hazırladığı zemin sonrası darbenin gerçekleşmesi ve ABD ve NATO’ya tam bağımlı bir yönetiminin ortaya çıkmasını darbe öncesi olayların NATO tarafından hazırlandığı, darbeye giden taşların hem sol hem sağ gruplar kullanılarak döşendiği şeklinde okuyanlar da vardır. Ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla bu okumaların gerçeklikten uzak olduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim “Devletin uluslararası ilişkilerini zedeleyici” olabileceği için *Aldatılan Ermeniler* (Celal Atağ, 1984) filmi yasaklanmıştır.

Öte yandan siyasi nedenlerle de çok sayıda film yasaklanmıştır. Kartal Tibet’in 1980 tarihli *Zübük* filminde, film karakteri Zübük’ün bölgenin valisiyle

laubali olması, elini sırtına atması gibi nedenler sansür gerekçesi sayılmıştır. Devlet otoritesini zayıf göstermek *Hakkari'de Bir Mevsim* (1983) filmi için sansür nedeni görülmüş, aynı şekilde emniyet güçlerini yetersiz göstermek ise *Harman Sonu* (Yavuz Yalınkılıç, 1982) filmi için sansür gerekçesi olmuştur.

Sansür kurulunun devlet mekanizmasını zaaf içinde gösteren veya bunu ima eden her tür teşebbüse, filmin zamanı ve mekânı fark etmeksizin, aynı şekilde yerli yabancı fark etmeksizin çok net bir şekilde izin vermediği açıktır. Bu bakımdan kurmaca-gerçek ayrımını hiçbir şekilde gözetmedikleri, başka devlet mekanizmalarını hedef alan filmleri bile tehdit görüp yasakladıkları görülmektedir. *Kanlı Pazar* (Black Sunday, 1983) filmi bunun örneklerinden biridir, yurt dışında siyasi amaçlı terör olaylarını konu alsa da milli menfaatlere aykırı bulunup yasaklanmıştır. *Revolution Per Minute* (1981) filmi de bu şekilde TRT'nin getirdiği bu film Amerika'da bir üniversitedeki boykot, işgal, yönetime baş kaldırma olaylarını anarşiye özendirecek şekilde işleyen bir film olduğundan yasaklanmıştır. Aynı şekilde *Kaplanlarla Oyun Olmaz* (Don't Play With Tigers, 1983) filmi her ne kadar yabancı bir film olsa da gerilla yaşantısını övücü nitelikte bulunup yasaklanmıştır. *Toplu Adam* (Nieriu Me Top, Viktor Giika, 1984) filmi de içinde geçen "milliyetçilik insanlardan nefret etmektir" ifadesi çıkarılması istenmiştir. "Köy halkının feodal bir sistem içinde ağalık düzeni ile sömürülerek boğaz tokluğuna çalıştırıldığı, insanların mal gibi alınıp satıldığı vurgulandığı için" bir komedi filmi olan 1983 tarihli *Kibar Feyzo* filmi de yasaklanmıştır.

Devletin itibarını zedeleyebilecek her tür film, diyalog ya da sahne hiç tavizsiz bir şekilde sansüre uğramıştır. Bunlardan en uç örneklerden biri *Gelin Kayası* (Yunus Yılmaz, 1981) filminin sonundaki Türk parasının ayaklar altında görüldüğü sahnenin çıkarılması istenmesidir. Daha uç bir örnek ise *Türkiye'm* (Remzi Jöntürk, 1983) filmindeki yüzbaşının bozuk saç kıyafeti ve yakasının açık olduğu sahnelerin çıkarılması şartı koşularak sansürlenmesi olmuştur.

1978 tarihinde Abdullah Öcalan önderliğinde kurulan PKK'nın hedefleri darbe yönetimi tarafından haliyle devletin bütünlüğünü bozucu ve bölücü kabul edilip bu konuda açık ya da örtük en ufak bir mesaja izin verilmemiştir. Bu kaygının bir sonucu olarak "bölücülük ve etnik ayrımcılık konularını işleyen ideolojik amaçlı"

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

Yılmaz Güney'in 1981 tarihli *Dağ* filmi yasaklanmıştır. "Dil, din, ırk, mezhep ayrımı yaratarak ulusal birliği ve bütünlüğü bozma amacı güden" 1984 tarihli *Pir Sultan Abdal* filmi de benzer nedenle yasaklanır.

Sansür kurulunun bu konudaki hassasiyeti oldukça uç boyutlara taşınmış, askeri mevzuata uymadığı için Türk subayının yabancı uyruklu bir kadınla ilişkisini konu alan *Fırtına Biçenler* (1982) filmi sansüre uğrar. Aynı hassasiyetin abartılı başka bir görünümü *Büyük İkramiye* (1983) filmindeki polisin kullandığı "len" kelimesinin çıkarılması istenir.

Öte yandan dini simgelerde sansürlenme nedeni olmuştur. *Süper Karateçiler* (1984) filmi Sahne: 7 ve 8. kısımlardaki gamalı haç işaretinin çıkartılması şartlı ile yayınlanmasına izin verilmiştir. *Bilgin ve Kral* (Abu Reinan Beruni, 1981) filmi Hristiyanlık propagandası yaptığı gerekçesiyle sansürlenir. *Hz. İsa'nın Hayatı* (Jesus, 1984) filmi de aynı gerekçeyle yasaklanır.

Diğer sansür gerekçelerinde olduğu gibi burada da kurmaca-gerçek ayrımı yapılmamış, örneğin filmde işlenen bir tecavüz fiili tepkisiz kalması nedeniyle film (*Kader*, 1983) yasaklanmıştır.

Görüldüğü üzere sansür kurulu genel itibarıyla üyesi olduğu batı ittifakı ve özelde ABD'ye sadık bir bakış içinde dış meseleleri değerlendirerek filmleri dost ülkelerle ilişkilere zarar verir gerekçesiyle sansürlerken, içerde de devlet otoritesi merkezli bir anlayışla her tür aykırı teşebbüsü tavizsiz bir şekilde yasaklamıştır.

3.3. Müstehcenlik içermesi nedeniyle

Darbe yönetimi altındaki sansür kurulunun tavizsiz bir şekilde sansürlediği film türlerinden biri de müstehcen içeriğe sahip filmlerdir. Hemen darbe öncesinde 1974-1980 yılları arası Türk sinemasındaki erotik film furyası düşünüldüğünde ve hatta bu türden filmlerin ana akım sinema haline geldiği göz önünde bulundurulduğunda darbe sonrasında bu film türünün tümüyle sansürlenmesi hem sinemayı hem de toplumu oldukça etkilemesi olağandır. 1980-1984 arası toplum 202 film çeşitli şekillerde müstehcen içeriğe sahip olduğu için sansürlenmiştir. Bu filmlerin 83'ü yabancı, geriye kalanlar yerli yapımdır.

Müstehcenlik başlığı altında en çok kullanılan sansür gerekçesi cinsel konuları genel ahlak ve adaba aykırı şekilde işlemektir. Müstehcenlik gerekçesi çalışmanın konu aldığı 1980-1984 arası sansür kararlarının en çok kullanılanı olmuştur. Bunun bir nedeni de yukarıda bahsi geçtiği üzere erotik film furyasını devam ettirmeye çalışan film sektörüdür. Diğer bir nedeninin ise siyasi, sosyal ve toplumsal film çekmeyi riskli bulan film yapımcıları bu türden filmleri gişe garantili ve darbe yönetimi bakımından daha risksiz gördükleri söylenebilir. Ancak sansür kurulunun bu konudaki tavizsiz tutumu, askeri yönetimin iradesiyle birleşince erotik film yapımı bir yana, içinde çıplak sahneler barındıran filmler bile sansürlenecektir.

Diğer başlıklarda olduğu gibi burada da gerçek-kurmaca ayrımı yapılmamış “baştan sona kadar bir kadın ile iki erkeğin evli gibi müşterek hayatı sergilenmekte” gerekçesiyle *Sevimli Erkeğim* (Serieux Comme Le Plaisir, 1981) filmi yasaklanırken, bir kulübede bulunan kadının ‘ben 7 senedir erkeksizim seni istiyorum’ dediği sahne nedeniyle de *Çekeceksin* (1982) filmi sansüre uğramıştır. Sansürlenmiş filmlerin *Ev 14 Numara*(Sabahattin Çetin, 1982) gibi bazıları müstehcen içerikli sahnelerin çıkarılması kaydıyla kısmi olarak sansürlenir.

Müstehcenlik noktasında sansür kurulunun hassasiyeti içinde çıplak kadın sahneleri bulunan *Çelik Bilekli Karateçiler* (Joseph Velasco, 1980) gibi filmleri yasaklamaya kadar varmıştır. Aynı sebeple *Akdenizli* (Greek Tycoon, 1981) filminde filmin baş kısmında yer alan yatakta ve yürürken kadının çıplak görüldüğü sahnelerin çıkarılması şartıyla filme onay verilmiştir. *Büyük Heyecan* (A Gratis Ride, Don Hulette, 1981) filminde kaplıca sahnesinde kadınların çıplak olarak suya girerken görüldükleri sahnelerin çıkartılması şartıyla filme gösterim izni verilmiştir. *Patricia* (Hubert Frank, 1981) filmine jenerik kısmında çıplak görünen kadın sahnesiyle çıplak bir erkek sahnesinin çıkartılması şartı getirilmiştir. *Devlerin Kavgası* (The Smuggler, Lucio Fulci, 1982) filminde kadının çıplak olarak görüldüğü sahnelerin de çıkarılması istenmiştir. Bu şekilde hacim sınırlılığı nedeniyle burada ismini veremeyeceğimiz pek çok filme çıplak sahnelerin çıkarılması şartı getirilmiştir. Bu sansür kararlarına bakıldığında darbe yönetimi sonrası hiçbir filmde hangi nedenle olursa olsun erkek veya kadın çıplak bir şekilde gösterilemediği anlaşılmaktadır.

Ayrıca hikâye gereği sevişme sahnesi barındıran filmler dahi *Büyük Kardeş* (Le Grand Free, Francis Girod, 1983) filminde olduğu gibi Komiser ile Cezayirli kadının sevişmesi, doktor ile Cezayirli kadının iki bölümdeki sevişme sahneleri çıkarması şartıyla gösterim izni alabilmiştir. Aynı şekilde *Son Dövüş* (1984) filminin “birinci kısmında Bruce Lee’nin banyo yaptıktan sonra sevişmek üzere yatağa yatışından, Mei’nin banyoya gittiği sahneye kadar olan bütün parçanın çıkarılmasına, Mei’nin edep yerlerinin görüldüğü sahnenin olduğu gibi çıkarılmasına, konuşmalardan sonra başlayan sevişme sahnesinin” çıkarılmasına karar verilmiştir. Aynı hassasiyetin abartılı bir tezahürü olarak *Avrupa Macerası* (Alo Polis, 1980) filmi bir kadın dansözün bir odada tahrik edici dans sahnesinin çıkartılması şartıyla filmin halka gösterilmesine izin verilmiştir. En abartılı yasaklardan biriye *Lili Marleen* (Rainer Werner Fassbinder, 1981) filminde kadın ve erkeklerin çıplak olarak muayene edildikleri sahnelerin çıkarılması şartı olmuştur. Benzer bir şekilde *Cennet* (Paradise, 1982) filminde yüzme sahnesinde bir bölüm çıkartılması şartı koşulmuştur.

Bu anlamda porno içerik barındıran filmlerin sansür kurulundan geçmesi ihtimal dahilinde bile değildir. Bu türden filmler *Sazlı Damın Kahpesi* (1984), *Aşk Perileri* (1984), *İsimsiz* (1984), *Özel Okul* (Noel Black, 1984) gibi filmlerde olduğu gibi içinde sahne olarak bile porno içerik barındırıyor olsalar dahi kategorik olarak yasaklanmıştır. *Hostes* (Hosteslerle Dünya Turu, 1980) *Isıt Beni* (1980), *Çarlinin Kelekleri* / 1980, *Son Saat* / Arif Erkuş, 1980, *Salon Kitty* / Tinto Brass, 1980, *Dişi Şeytan* (Nocturna) (Harry Hurwitz, 1982), *Ölüme Yürüyüş* (Fast Walking), *James Harris*, (1982), *Küçük Sevgili* (1984) gibi porno denilebilecek türden filmler ise tümüyle kategorik olarak yasaklanmıştır.

Tahmin edilebileceği üzere, içinde tecavüz olan filmler tecavüz eyleminin nasıl işlendiğine bakılmaksızın *Azrail* (The Big Racket, Enzo G. Castellari, 1980), *Devlerin Kavgası* (Lucio Fulci, 1982), *Bir Yudum Muthuluk* (Orhan Aksoy, 1982), *Kurtuluş* (Deliverance, John Boorman, 1983), *Utaniyorum* (1984) filmlerinde olduğu gibi bu sahnelerin filminden çıkarılması istenmiştir.

Sadece görsel olarak değil müstehcen kelimeler de sansür sebebi olmuştur. *Namuslu* (Ertem Eğilmez, 1984), *Firar* (Şerif Gören, 1984), *Bu Balık Başka Balık*

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

(College Girl on Vacation, 1983) , *Talebelik Aşkım* (Mariano Laurenti, 1984) gibi içinde müstehcen kelimeler barındıran filmlerden bu repliklerin çıkarılması şartı koşulmuştur.

Bütünüyle bakıldığında müstehcenlik konusunda sansür kurulunun oldukça titiz olduğu, çıplak kadın gösterimi, sevişme sahnesi, dans gibi kadın performansları, her türden porno içerik, her türden erotik diyalog ve söz, cinsel arzu uyandıracak her tür hareket, tecavüz gibi zaten yasal olmayan cinsel eylemler barındıran sahnelerin tamamının yasaklandığı görülecektir. Esasında doğrudan siyasi ve toplumsal alana dahil olmayan cinsellik konusunda darbe yönetiminin bu kadar tavizsiz davranması aslında sadece siyasi bir düzen kurma değil, aynı zamanda her yönüyle bir toplum tasavvuruna sahip olduğunu göstermektedir. Bu anlamda daha önceki başlıklarda geçen ABD gibi dost ülkelerden farklı olarak sansür kurulu müstehcenlik noktasında daha muhafazakâr bir tutum almış, bir bakıma bu türden filmleri yozlaştırıcı olarak görmüş ve toplumu korumayı seçmiştir. Müstehcen içeriğe karşı bu türden düşmanca yaklaşım ve sansür faaliyetinin sonuçları itibarıyla Türk sinemasına katkısı olduğu, sinemayı istila eden erotik film eğilimini tümüyle yok ettiğini ve haliyle Cüneyt Arkın gibi porno filmlerde oynamamak için sektör dışında kalmış olan aktörleri tekrar sinemaya çektiği ve dahası ticari amaçlarla sinema kalitesinden uzak filmler yapmaya teşne olan yapımcıları da başka arayışlara ittiği için sinema sektörünü yeni bir atılıma zorladığı söylenebilir. Bu anlamda bu türden sansürün erotik film eğilimi ana akımdan çıkararak, olması gerektiği gibi uç bir eğilim haline getirdiği de ifade edilebilir. Ayrıca sinemaya olan katkısının ötesinde, bu türden sansürün darbe yönetiminin hedeflediği toplumsal faydayı sağlamaktan uzak olduğunu söylemek de oldukça güçtür.

3.4. Suç, şiddet ve zararlı madde kullanımı

Darbenin temel nedenlerinden birinin artan asayiş ve suç olayları olduğu düşünüldüğünde ve darbeden hemen önce yukarıda belirtildiği üzere 1979 yılında 1500 civarında cinayet işlendiği düşünüldüğünde sansür kurulunun bu konularda tavizsiz ve aşırı titiz bir tavır alacağı zaten beklenen bir şeydir. Doğal olarak, diğer gerekçelerde olduğu gibi sansür kurulu gerçek-kurmaca ayırımı yapmadan suç, şiddet ve zararlı madde kullanımını içeren filmlere sansür uygular. Toplamda 58 film

sansüre uğrar. Bunların 23'ü yabancı geriye kalanlar yerlidir. Diğer gerekçelerde olduğu gibi sansür kurulunun bu gerekçeyle filmleri sansürlerken oldukça geniş kapsamlı bir tutum aldığı ve esasında bu gerekçeyi aşan, keyfi denilebilecek bazı sebepleri de bu gerekçeyi kullanarak filmleri yasakladığı söylenilebilir.

Nitekim abartılı şiddet sahnelerinin yasaklanmasının yanı sıra *Doğuştan Çileli* (Rasim Akar, 1981) filminin Ali'nin babayı dövme sahnesinin çıkarılması istenmesi gibi sansür uygulamaları görülür. Aynı şekilde oldukça keyfi bir sansür uygulaması olarak, *Oyunun Kuralı* (1982) filmi “Karate bir spordur. Bu filmde ise amaçlar için araç olarak kullanılmaktadır. Filmin bu haliyle gençleri olumsuz yönde etkileyeceği kanısına varıldığından” sansürlenir. *Çılgın Karateci* (Robert Jeffery, 1982) “karate usulüyle dövüş ve kavga sahnelerine geniş yer verilmesi nedeniyle yetişmekte olan gençleri olumsuz yönde etkileyeceği dikkate alınarak” sansürlenir. *Adak* (Bir Cinayetin Anatomisi, Atuf Yılmaz, 1981) filminde bir dakika süreli iki polis memuru tarafından sanık artistin falakaya tabi tutulma sahnesinin çıkarılması istenir. *Hasan Dağı* (Hidayet Pelit, 1981) filminde “Türk örf ve adetlerine uygun düşmeyen kadının dövülme sahnesinin çıkarıldıktan sonra yeniden görülmesine dair” karar alınır. Aynı sansür türünün devamı olarak “pavyon kadını bir şahsı öldürdüğü halde cezasız kaldığından” *Müjde'm* (Hakan Tulgar, 1983) filmi yasaklanmıştır.

Şiddet başlığı altında en çok kullanılan sansür gerekçesi “Şiddet ve vahşeti toplumun ruh sağlığını olumsuz yönde etkileyecek biçimde verdiği” iddiasıdır. Bu gerekçeyle *Dişi Cengaver* (1984), *Ölüm Saçan Savaşçı* (Endgame, Joe D'amato, 1984), *Çöl* (1984), *Kemik Kıran* (Chaku Master, 1984), *Öldüren Karatecinin Sonu* (Fist Of Fury Part 2, 1984), *Son Cellat* (1984), *İnsan Değildir* (Class of 1984, 1984), *Strayker* (Stryker, Cirio H. Santiago, 1984), *Avcı* (1984), *Kara Diken* (1984), *Berlin Aşıkları* (1984) gibi çok sayıda film sansürlenir. Aynı şekilde şiddeti özendirici olduğu gerekçesiyle *Bruce'nin İntikam Yumruğu* (Bruce's Fists of Vengeance, 1983) ve *Çifte Yürekli* (1983) filmleri yasaklanır.

Terör olaylarını özendirici bir şekilde ele almaları nedeniyle *Heyecan Kulesi* (The Hostage Tower, 1981) *Akbaba Harekâtı* (Game of Vulture, James Fargo, 1981), *Soygun Fırtınası* (Panic in the Casino, Max A. Boulois, 1982) gibi çok sayıda film yasaklanmıştır. Aynı şekilde şiddete, suça özendirici olduğu gerekçesiyle *Suçsuzlar*

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

(Moving Violation, Charles S. Dubin), *1982 Ninjalara Ölüm* (Eric Karson, 1982), *Sıcak Gün* (Dog Day, Canicule, 1984), *Ejder Kaplana Karşı* (Exit The Dragon – Enter The Tiger, 1984) gibi çok sayıda film sansürlenir.

Sansürlenilen filmlere bakıldığında sansür kurulunun özendirmekle tasvir etmek arasındaki ayrımı yapamadığı ya da özendirme filini çok geniş anlamda ele alarak her tür tasvir ve anlatımı bu eylem altında değerlendirdiği görülmektedir. Zira uyuşturucu madde kullanımı gösteren filmler nasıl gösterdiğine bakılmaksızın sansüre uğramışlardır. *Plaj Kızları* (The Beach Girls, Pat Townsend, 1983) *Nefret* (Osman F. Seden, 1984) *Kızlar Peşimizde* (Preppies, Chuck Vincent, 1984) bu türden sansüre uğrayan filmlerdir. *Öldüren Zehir Morfin* (1984) filmi bile içki, kumar, uyuşturucu madde alışkanlıklarını özendirici bulunduğu yasaklanır. Sansür kurulunun uyuşturucu maddenin yanı sıra içki ve kumarı zararlı alışkanlık olarak görerek sansürlediği görülmektedir. *Mutlu Yollar* (1984) *Hasret Rüzgârı* (1984) filmleri bu sebeple yasaklanır.

Sansür kurulunun yine gerçek-kurmaca ayrımına gitmeden yasaları da aşan bir biçimde kendilerince suç, zararlı alışkanlık ve şiddetle mücadele ettiği görülmektedir. Sansür kurulunun gösterilen her şeyin savunulduğunu varsayması bu kurulun sinema gerçeklerinden uzak olduğunu, film değerlendirecek bilgi ve donanıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

3.5. Argo içerik nedeniyle

Sansür kurulunun hassas olduğu konulardan biri de dil kullanımınıdır. 22 film argo kullanım nedeniyle sansüre uğramıştır. Bunlardan biri yabancı diğerleri yerlidir. Sansür kurulu argoyu çok geniş bir kapsamda ele almıştır. Küçük düşürücü ifadeleri de argo kapsamında değerlendirip devlet memurlarını küçük düşürücü isimlerin mesela şişman terimi gibi sıfatların arındırılması gerekçesiyle *Kaplumbağalar* (Tunç Okan, 1983) filmi sansüre uğramıştır. *İbişo* (1980) filminde “it oğlu it, hıyar” gibi argo kelimelere yer verilmemek kaydı ile filmin gösterimine izin verilmiştir. *Milcano* (Remzi Jöntürk, 1982) filminde “hayvan gibi yaşamak” cümlesinin çıkartılması istenmiştir. *Gizli Operasyon* (1981) filminden son of bitch (orospu çocuğu) ifadesinin çıkarılması şartıyla filme onay verilmiştir. *Şark Bülbülü* (1983) filminde “benim

götümde donum yok” sözü ile galiz küfürlere yer verildiği görüldüğünden halka gösterilmesinin sakıncalı olduğuna oy birliği ile karar verilmiştir. *Aptal Kahramanlar* (1983) filminde İlyas Salman’ın konuşmaları bozuk bir lehçe ile yapıldığından dolayı sansürlenmiştir. *Kaldırım Çiçeği* (1983) filminin senaryosunda ‘ulan gine elimizde kaldı’ ve 18. Sayfadan ‘bir daha yalvaranın yedi sülalesini gelmişini’ ifadelerinin çıkartılması şartıyla kabul edilmiştir. *Misafir* (Bilgesu Erenus, 1982) filmi için “sıçtın, sıçmışım” kelimeleri; “bokunu” kelimesinin, “kış yaladım” sözcüklerinin çıkarılması şartı koşulmuştur.

Görüldüğü üzere argo kullanımını oldukça geniş anlamda değerlendiren sansür kurulu kaba kelimelere dahi izin vermemiştir. Bu anlamda yine bütün gerekçelerde olduğu gibi kurmaca-gerçek ayrımını yapmadığı ve oldukça steril bir dil kullanımı seçtiği görülmektedir. Bu gerekçenin kullanımında sansür kurulunun hukuk sistemini de aştığı ve kanunen suç olmayan eylemleri dahi filmde yasakladığı görülmektedir.

3.6. Aile kavramına aykırılık

Toplumun bir arada güven ve huzur içinde yaşatmanın en önemli ve en küçük birimi olan aile de darbe yönetiminin üzerinde hassasiyetle durduğu bir konudur. Diğer sansür gerekçelerinin dışında sadece aile kavramına aykırılık nedeniyle filmler sansürlenir. Bu şekilde toplamda sansürlenmiş film sayısı 12’dir. Bunların 5 tanesi yabancı filmken diğerleri yerlidir. “Aile kavramı gibi kutsal bir kavramın saygınlığını yitirici etki” yaptığı için 4 film sansürlenir. Çirkin doğan çocuğu ailenin kabul etmemesi Hüseyin Örmən’in 1980 tarihli *Bir Daha Sevmek mi Tövbeler Olsun* filmi için sansür sebebi olmuştur. Damatla kayınpeder arasındaki konuşmaların geleneksel aile yapısına uymaması da *İlk Gün İlk Gece* isimli Esat Şekeroğlu (1980) filmi için sansür sebebi olmuştur. “Aile kutsiyetini özgürlük anlayışı ile karmakarışık etmek isteyen ve onu esastan zedeleyen” *Samimi Oyunlar* (Cousin Cousine, 1980) sansüre uğramıştır. Sansür kurulunun güvenliği ve düzeni her zaman ucu belirsiz özgürlüğe tercih ettiğini göstermesi bakımından bu karar ayrıca önemlidir.

Ayrıca Türk aile hukukuna uygun olmadığı gerekçesiyle sansürlenmiş yabancı film *Beyaz Kelebek* (Butterfly, 1983) sansür kurulunun kurmaca-gerçek ayrımı

yapmadığı, kendi anlayışına göre tamamen keyfi bir şekilde toplum yararını tercih ettiğini göstermektedir. “Uyuşturucu müptelası bir çocuk, sapık bir ana, lezbiyen ilişkiler, ana-oğul arasında cinsel duygu ve oyunlar, ananın oğlunu cinsel yönden arzu etmesi ve buna teşebbüsü gibi toplumumuzun örf adet ve yapısına ters düşen sapık duyguların işlendiği” için yasaklanan *Ana Kalbi* (La Luna, Bernardo Bertolucci, 1982) filmi de geleneksel muhafazakâr aile yapısını muhafaza etme kaygısıyla hareket ettiğini göstermektedir.

3.7. Diğer nedenler

Yukarıda sayılanlar dışında sansür kurulunun farklı gerekçelerle sansürlediği çok sayıda film vardır. Bu gerekçelerden biri cinsel kimliktir. Homoseksüel ilişkileri konu alan *Kanaryanın Ölümü* (Selçuk Selamoğlu, 1982), *Ayva Bahçesi* (Black Aprodite, (Pavlos Filippou, 1980), *Sıcak Geceler* (The Schönn Wilden Von Ibiza, Siggı Götzt, 1981), *Merdiven*, (The Staircase, 1980), *Aşk Gösterisi* (A Man For Sale, Claudio De Molinis, 1980), gibi filmler bu nedenle yasaklanmıştır.

Korku ögesi barındıran *Dehşet Treni* (1981), *Kurt Adam* (1981), *Dönüş* (1981), *Çılgılık* (1982), *Kurt Adam* (John Landis, 1982), *Kesik El* (Alfredo Zacharia, 1982), *Şeytan* (William Friedkin, 1980), *On Üçüncü Gün* (Steve Miner, 1982), *Dobermanlar Görev Başına* (1981), *Damien* (Omen 2, 1982), *Gizli Kuvvet* (Brian De Palma, 1982), *Karanlığın İçinden* (Peter Foleg, 1981) filmlerine 16 yaş sınırı şartı koyulmuştur.

Çok sayıda film ise teknik sorun nedeniyle yasaklanmıştır. Teknik sorun olarak *Eski Günler* (1984) ve *Mukaddes Vazife* (Mehmet Özdemir, 1982), *Aşk Pınarı* (Çetin İnanç, 1982), *Şıllık* (1980), *Zor Oyunu Bozar* (1982), *Dolaşık* (Hidayet Pelit, 1982), *Kızı Da Anası Gibi* (1982), *Canlı Hedef* (1983), *Bir Çirkin Adam* (1983), *Çirkin Kral Affetmez* (1983) filmlerinde olduğu gibi gösterim kalitesiyle ilgili sorunlar sayılmıştır. Bunların dışında tüzüğü aykırılık ve evrak eksikliği nedeniyle yasaklanan filmlerde vardır.

Ayrıca çok sayıda filmin de isminin değiştirilmesi istenmiştir. *Aşk Kadını* (Nihat Cerit, 1980) filminin Yosma olan adı değiştirilmiştir. *Akrep* (Cengiz Nacaroğlu, 1980) filminin Takma Kafana olan ismi Akrep olarak değiştirilmiştir. *Son*

Yalvarış (Hüsnü Karcı, 1982) filminin Bir Pazar Günü adıyla filme çekilmesi istenmiştir. *Ah* (Nejat Özer, 1980) filminin isminin değiştirilmesi istenmiştir. *İntikam Fırtınası* (Türker İnanoğlu, 1982) ve *Gecelerin Kadını* (Nejat Özer, 1983), *Beyaz Ölüm* (1983), *Hapishanede Futbol* (Robert Aldrich, 1981) filmlerinin ismi bizzat sansür kurulu tarafından koyulmuştur. *İbret* (Müjdat Saylav, 1982) filminin Soğuk Oluk olan ilk ismi İbret olarak değiştirilmiştir. Oldukça keyfi olan bu sansür kararının daha da ötesi film karakterlerinin isimlerinin sansürlenmesi olmuştur. *Şekerpare Kız* (Nahit Ataman, 1983) filminde Memnun yerine Mehmet adının kullanılması istenmiştir. Özellikle film isimleri konusunda oldukça keyfi davranan kurulun istediği gibi film isimlerinde değişiklik yaptığı, yapımcı-yönetmenlerin de filmlerini sansürden geçirmek için buna boyun eğdikleri görülmektedir.

Daha önce reddedilen filmlerin başka isimlerle sansür kurulana getirildiği ve yeniden reddedildiği görülmektedir. *Sıradan İnsanlar* (Mehmet Aydın, 1982) filmi daha önce reddedilen kenar mahallenin senaryosu ile aynı olduğundan reddedilmiştir. *İkimiz de Gururluyuz* (Ahmet Barut, 1983) filmi “Sancı” ismiyle reddedilmiş senaryo ile aynı olduğu için oy çokluğu ile reddedilmiştir. *Namus* (Kadri Yurdatap, 1983) filmi daha önce “Mayın” ve “Uğraş” adlı senaryolarla aynı olması nedeniyle sakıncalı bulunmuştur. Aynı senaryoyu farklı bir isimle aynı üyelerden oluşan sansür kuruluna yeniden veren yapımcı-yönetmenlerin sansür kurulunun işleyiş ve sistematığına güvenmediği, objektiflikten oldukça uzak tamamen keyif kararlar aldıklarını düşündükleri görülmektedir. “Senaryoda anlatımda Türk dilinin yapısına ve kurallarına uyulması, konunun basit, yavan ve hayali olarak işlenmesi yerine ana temanın gözlemlere, mantık ve gerekçelere dayandırılması” gerekçesiyle sansür uygulanan *Çaresiz İnsanlar* (Erdoğan Tünaş, 1982), *4 Kardeşe 4 Gelin* (Dinç Oral, 1982), *Çiçek Abbas* (Engin Karabağ, 1982) gibi filmlere bakıldığında bu düşüncenin haksız olduğu söylenemez. Nitekim darbe yönetiminin siyasi, toplumsal hiçbir hedefiyle ilgisi olmayan sansür uygulamalarına da rastlanmıştır. *Zeytin Gözlüm* (1981) filminin baş kısmında yer alan “bu paralar ne lan al hepsini yenile” konuşmaları ile kadın oyuncunun paraları gazino sahibinin yüzüne fırlatma sahnesinin çıkarılması şartı bu şekilde bir sansür uygulamasıdır. Benzer biçimde *Bedel* (Melih Gülgen, 1983) filminde ezan sesinin çıkartılması böyle bir sansür

uygulamasıdır. Dahası, hiçbir gerekçe gösterilmeden yasaklanan *Sen Ölmedin Bruce Lee* (Jin Se Tai Yani, 1982) gibi filmler dahi vardır.

Tablo 1. 1980-1984 Yılları Arasında Sansür Gerekçeleri ve Sansüre Uğrayan Film Sayıları

Sansür Gerekçesi	Yerli Film	Yabancı Film	Sansüre Uğrayan Film Sayısı
Kamu düzenine aykırılık	68	37	105
Siyasi ve İdeolojik nedenler	49	20	69
Müstehcenlik içermesi nedeniyle	119	83	202
Suç, Şiddet ve Zararlı Madde Kullanımı	35	23	58
Argo içerik nedeniyle	21	1	22
Aile kavramına aykırılık	7	5	12
Toplam			468
Diğer nedenler (cinsel kimlik, teknik sorun, korku öğesi, isim değişikliği önerisi)			232

(Farklı kategorilerde kesişen filmler farklı başlıklar altında yer almayıp tek bir kategoriye dahil edilmiştir.)

4. Tartışma

Bu çalışmada, 1980-1984 yılları arasında Türkiye’de uygulanan film sansürünün gerekçeleri ve sonuçları incelenmiştir. Bu amaçla, 700 civarında film, sansür gerekçelerine göre tasnif edilerek analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, sansür gerekçelerinin darbe yönetiminin toplumsal, siyasi, kültürel ve ahlaki değerlerini yansıttığı ve sansürlenmiş filmlerin bu değerlere aykırı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, sinema ve iktidar ilişkisine yeni bir bakış açısı sunmakta ve sinema sansürünün toplum mühendisliği aracı olarak nasıl kullanıldığını göstermektedir. Bulgulara detaylı bakıldığında en çok müstehcenlik gerekçesiyle filmlerin yasaklandığı görülmektedir. Sonrasında sırasıyla kamu düzenine aykırılık, siyasi ve ideolojik nedenler, suç, şiddet ve zararlı madde kullanımı, argo kullanımı ve diğer gerekçeler gelmektedir.

Bütün bu gerekçelere bakıldığında sansür sadece siyasi ve toplumsal bir araç değil, aynı zamanda bir mühendislik projesi olarak kullanılmıştır. Sansür kurulu, kendi ahlak anlayışına aykırı gördüğü her türden cinsel içeriği filmlerden çıkarmış, böylece darbe yönetiminin otoriter ideolojisini yansıtmıştır. Bu bulgu, literatürde sansürün toplumsal düzeni korumak için bir mekanizma olarak kullanıldığına dair iddiaları desteklemektedir. Ancak bir yandan da literatürde görmezden gelinen sansürün hesaplanmamış faydalarını da ortaya koymaktadır. Bunların en önemlisi sınırsız özgürlük ortamının sanatsal yaratımı uçlara taşıma ihtimalidir. Nitekim 1974-1980 arasında Yeşilçam da ana akım haline gelen erotik film furyası da bunun örneklerindedir. Bu furya ancak darbe yönetiminin bu türden filmleri tümüyle yasaklamasıyla sona ermiştir. Ayrıca sansürün çizdiği katı çerçeve bir yandan da yönetmenleri kaliteli, ucuz propagandadan uzak, daha katmanlı hikayeler aramaya itmiştir. Öte yandan kamu düzenine aykırılık, genel ahlaka aykırılık, suçla özendirme gibi gerekçeler çok geniş bir yelpazede yorumlanarak her türden filmi sansüre açık hale getirilmiştir.

Aynı şekilde bulgularımız, mevcut literatürle uyumlu bir şekilde, darbe yönetiminin NATO ve ABD'ye bağlı bir dış politika izlediğini ve bu ülkeleri kötü gösterecek her türlü filmi yasakladığını göstermektedir. Nitekim ilgili literatürde darbe yönetiminin ABD'nin bölgesel çıkarlarına hizmet ettiğini ve darbe öncesi sol-sağ çatışmalarının da ABD tarafından körüklendiğini (Özata, 2017) iddia etmiştir. Haliyle darbe yönetiminin doğrudan ABD ve müttefik ülkelerini memnun etmek için abartılı sansür çabalarına girdiği gözlemlenmektedir. Öte yandan darbe yönetiminin müttefiklerinden bağımsız bir "ideal Türk toplumu tasavvuru" olduğu ABD ve batı ülkelerinden gelen filmlerin de Hristiyanlık propagandası, müstehcenlik, suça teşvik, aile kavramına aykırılık, zararlı madde kullanımı gibi nedenlerle yasak koymasından anlaşılmaktadır. Aynı şekilde sansür kurulunun argo ve küfür kullanımına olan yaklaşımı, müsamahasız tavrı da müttefiklerinden onu ayırmaktadır. Bu anlamda siyasi olarak batıcı olsa da kültürel olarak batılılaşmaya karşı çıkmışlardır.

Aynı kültür anlayışının bir sonucu olarak, sansür kurulunun argoyu çok geniş bir kapsamda ele aldığını, küçük düşürücü, kaba, küfürlü ve bozuk lehçeli ifadeleri genel ahlak ve adaba aykırı bulduğunu ve bu türden filmleri yasakladığını veya

kısıtladığını göstermektedir. Bu anlamda sansür kurulunun dil kullanımı konusunda oldukça katı ve tavizsiz bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır.

Sansür kurulunun sansür uygulamaları noktasında en büyük sorununun filmcilerden değil, bir tür memurlardan oluşuyor olmasıdır. Bu her ne kadar doğru hedefler için yola çıkmış olsalar da çoğu kez, donanımsızlık ve konudan uzaklıkları nedeniyle yanlış sansür kararlarına imza atmışlardır. Bunun sonucu olarak sansür kurulu, sağlıklı, güvenli, milliyetçi ve devletine bağlı, kanun kural tanıyan bir toplum yaratmak istemiş ve buna zarar verebilecek her türden filmi yasaklamıştır. Bu da sanatsal yaratıma ve toplumun sanat arayışlarına ve toplumun sinemada görünümüne engel olmuştur. Böylece sansür uygulayarak bir taraftan da sinemayı gerçeklikten uzaklaştırmıştır.

Öte yandan literatürde sansür kurulunun kararları eleştirilirken tecavüz gibi hem her türlü etik ilke hem de yasalar çerçevesinde yasak olan eylemleri barındıran filmlere nasıl yaklaşılması gerektiği tartışılmamıştır. Daha genel çerçevede bakıldığında sansürün tümüyle yanlış olup olmadığı, her türden içeriğin serbestçe üretilip üretilmeyeceği etraflıca değerlendirilmemiştir. Bu da sansür kararlarından bazılarının doğru olabileceği ihtimalini bile gündeme getirmemiş, Sim'in (1996) yaptığı gibi kategorik olarak bütün kararlar yanlış bulunarak reddedilmesine sebep olmuştur. Örneğin sansür yönetiminin erotik film furyasına son vererek Türk sinemasının birikiminin sadece ticari amaçlarla bu türden sinemadan çok uzak uğraşlarla heba edilmesine izin vermemesine hiç değinilmemiştir. Bu anlamda sansür kavramının etraflıca değerlendirilerek ilgili dönemdeki sansür kararları tekrardan objektif bir şekilde ele alınması önerilmektedir.

Bulgularımız, ilgili dönemdeki sansürün Türk sinemasının tarihini, estetiğini ve içeriğini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Literatürde 1980 darbe yönetiminin sinemaya nasıl yaklaştığını sansür kararları üzerinden analiz ederek ortaya koyan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada hem sansür kararlarının dökümü çıkarılmış hem de bu kararlarla sansür kurulunun hedefleri ortaya koyulmuştur. Bu anlamda bu çalışma literatürde önemli bir boşluğu dolduracaktır. Nitekim bulgular, sansür kararlarının sadece sinema ile ilgili olmadığını, aynı zamanda toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel, ideolojik, ahlaki, dini, hukuki vb.

alanlarla da ilişkili olduğunu da göstermektedir. Sansür kararları, darbe yönetiminin toplumu nasıl şekillendirmek istediğini, hangi değerleri öne çıkardığını, hangi sorunları çözmeye çalıştığını, hangi gruplara karşı çıktığını, hangi gruplara destek verdiğini, hangi normlara uyduğunu, hangi normlara karşı geldiğini yansıtmaktadır. Bu nedenle, bulgular, Türk sinemasının darbe sonrası dönemde sadece bir sanat formu değil, aynı zamanda bir toplumsal belge olduğunu da vurgulamaktadır.

Çalışmanın en önemli sınırlılığı, veri kaynağının yalnızca sansür kurulunun kararları olmasıdır. Bu kararlar, sansür kurulunun gerekçelerini ve kriterlerini yansıtmakta, ancak sansürlenmiş filmlerin içeriğini ve etkisini tam olarak göstermemektedir. Ayrıca, sansür kurulunun kararlarının toplumun tepkilerini ve beklentilerini ne ölçüde yansıttığı da bilinmemektedir. Ayrıca diğer bir sınırlılık olarak 1980-1984 arasındaki sansür kararları seçilmiş olmasıdır. Dolayısıyla, darbe öncesi ve sonrası dönemlerde film sansürünün siyasi ve ideolojik nedenlerini karşılaştırmak mümkün değildir. Yine, çalışmamız sadece sansür kurulunun resmî belgelerine dayanmaktadır. Dolayısıyla, sansür kurulunun karar alma sürecini ve iç dinamiklerini anlamak için daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır. Son olarak, çalışmamız sadece sansüre uğrayan filmleri incelemektedir. Dolayısıyla, sansüre uğramayan veya sansürden kaçınan filmlerin siyasi ve ideolojik duruşunu doğrudan değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle, sonuçlarımızı yorumlarken bu sınırlılıkları göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu bağlamda, gelecek araştırmaların sansürlenmiş filmlerin içeriğini ve etkisini daha ayrıntılı bir şekilde analiz etmesi, sansür kurulunun kararlarının toplumsal ve siyasal bağlamını daha geniş bir perspektiften değerlendirmesi ve sansürün Türk sinemasının gelişimine katkıda bulunup bulunmadığını daha kapsamlı bir şekilde tartışması önerilmektedir. Yine gelecekteki araştırmalar farklı yöntemler ve kaynaklar kullanabilir. Örneğin, darbe öncesi ve sonrası dönemlerde film sansürünün siyasi ve ideolojik nedenlerini karşılaştırmak için diakronik bir yaklaşım benimsenebilir. Ayrıca, sansür kurulunun karar alma sürecini ve iç dinamiklerini anlamak için sansür kurulu üyeleriyle görüşmeler yapılabilir. Ayrıca, sansüre uğramayan veya sansürden kaçınan filmlerin siyasi ve ideolojik duruşunu değerlendirmek için içerik analizi veya söylem analizi gibi yöntemler kullanılabilir.

Ayrıca, sansürün Türk sinemasına etkilerinin uzun vadeli sonuçlarını incelemek için 1984 sonrası dönemdeki sinema yapımlarıyla karşılaştırmalı bir çalışma yapılması da faydalı olacaktır. Bütün bunlardan çok daha kapsamlı bir başlık olarak kategorik olarak sansürü kötü ilan ederek başlanan çalışmalardan ziyade, sansürü bütün yönleriyle ele alan, topluma ve sinemaya yararı-zararı şeklinde etraflı ve kapsamlı, hepsinden önemlisi objektif bir gözle yapılacak çalışmalara ihtiyaç vardır. Bütün sansür kararları teker teker incelenerek sansüre gerek var mıdır yok mudur diye ön şartsız bir şekilde sorgulamalara da ihtiyaç vardır. Nitekim gerekçe ve koşullar, değerler seti değişse bütün sinemalarda her dönem sansür olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bu sebeple, sansür kararları değerlendirirken sansürün tarihi ve günümüz sinemalarında sansür olgusu da ele alınmalıdır.

Son olarak, bu çalışma, sansürün sadece bir yasaklama değil, aynı zamanda bir üretme süreci olduğunu ve sinemanın toplumsal ve siyasal gerçekliği nasıl yansıttığını ve şekillendirdiğini göstermiştir. Bu nedenle, ilgili dönemdeki sansürün Türk sinemasının tarihini, estetiğini ve içeriğini anlamak için önemli bir araç olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca bu sonuç darbe yönetiminin ideal toplum tasavvurunu da ortaya koymuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1980-1984 yılları arasında Türkiye’de 700 filme uygulanan film sansürünün gerekçeleri ve sonuçları incelenmiştir. Sonuç olarak darbe yönetiminin sansür kararlarının aynı zamanda bir toplum tasavvurunu yansıttığını ortaya koymuştur. Topluca bakıldığında, sansür kurulunun hedefleri ve bu hedeflere ulaşmak için seçtiği yol oldukça tutarsız ve karmaşık olduğu görülmektedir. Bunda sansür kurulunda mesleği filmcilik olan kimse bulunmaması en büyük sebeptir. Sansür kararlarına topluca bakıldığında sansür kuruluyla ilgili şu çıkarımları yapmak doğru olacaktır:

1) Sansür Kurulu gerçek ve kurmaca arasındaki ayrımı tam olarak yapamamaktadır. Bunun en büyük göstergesi cezasız kalan suçları içeren filmleri sadece bu nedenle sansürlemeleridir. Gerçek dünyada bile suçlar şu veya bu nedenle cezasız kalabilecekken, tümüyle kurmaca evren olan sinema filmlerinden bunu

beklemek anlamsız ve oldukça zorlayıcı bir istektir. Ayrıca yalnızca kurmaca-gerçek ayrımını yapamayan, sinema sanatına ve hatta tümüyle sanat kavramına uzak olanlar böyle bir talepte bulunabilir.

2)Sansür Kurulu her tür cezai yaptırımdan uzak, mutlak bir özgürlük içinde hareket etmektedir. Aldıkları, alabilecekleri hatalı kararlarla ilgili hiçbir yaptırıma uğramamaktadırlar. Bu da onlara tam bir keyfilik bahşetmekte ve diledikleri gibi hareket etmelerini sağlamaktadır. Bu mutlak özgürlüğün sonucunda filmlerin ve karakterlerin isimlerini değiştirmeleri gibi uygulamalar ortaya çıkmıştır. Darbe yönetiminin de keyfi olabildiği düşünüldüğünde sansür kurulu onları da aşan tümüyle sorgusuz sualsiz bir keyfiliğe kavuşmuşlardır.

3)Sansür kurulu bir şeyi göstermekle, tasvip etmek veya özendirmek arasındaki ayrımı yapamamaktadır. Nitekim nasıl sunulduğuna bakılmaksızın zararlı madde kullanımı, cinayet gibi eylemleri kategorik olarak yasaklamaktadır.

4)Sansür kurulu darbe yönetiminin de tesiriyle nasıl steril bir toplum görmek istiyorsalar bunun birebir yansımaları sinemada da görmek istemektedirler. Bunun için filmlerde aile ilişkilerinden toplumsal yaşama kadar her alana müdahale etmek istemektedirler. Oysa sinema toplumu şekillendiren bir araç olarak kullanılabilse de, temel işlevi toplumu yansıtmaktır. Sinemanın bu işlevini sansürle yok etmek, toplumun hedeflendiği şekilde inşa etmeye yetmeyeceği açıktır. Bu anlamda sansür kurulunun tam bir sinema ve daha genel anlamda bir sanat politikası olmadan uyguladığı sinema yasaklarının toplumu hedeflenen düzene ulaştırmadığı görülmektedir.

5)Normal koşullarda kanunda suç olan cinayet, hırsızlık vb. gibi eylemlerin filmlerde gösterilmesi olağanken, sansür kurulu bu durumu ters yüz ederek, kanunda suç olmayan örneğin polis memurunun “lan” kelimesini kullanması, argo kullanımı, valinin vatandaşa samimiyeti gibi eylemleri dahi sansürleyerek darbe yönetiminden de daha katı bir sansür uygulamasına gitmiştir. Bu da darbe yönetiminin zaten oldukça sert ve katı olan kuralcılığının sinemada daha da sert hissedilmesine neden olmuş, bir bakıma kurmaca bir evren olan sinema evreni gerçekliğin temsil edildiği

olağan dünyadan daha baskıcı bir duruma itilmiş, bu da sinemada yaratıcılığa önemli bir darbe vurmuştur.

6)Sansür Kurulu darbe yönetiminin yukarıda maddeleri yazan tüzükte tasavvur edilen toplumsal düzeni bizzat sinemada görmek istemiş, sınırları belirsiz ve pek çok bakımdan keyfilikten beslenen bu ideal toplumsal düzene aykırılık nedeniyle çok sayıda filmi sansürlemiştir. Nitekim kamu düzeni ve genel ahlaka aykırılık gibi gerekçeler çok geniş anlamda yorumlanmış ve neredeyse her tür film içeriği bu bağlamda değerlendirilebilir bir hal almıştır. Sansür kurulu çoğu kez iyi niyetle yola çıkmış olsa da teknik ve mesleki bilgi yoksunluğundan dolayı filmleri yasaklamaktan ileri gidememişlerdir. Bu bakımdan erotik film furçasına son vermek gibi sonuçlar dışında hedeflerine ulaştığı söylenemez.

Sonuç olarak bakıldığında bu çalışmanın bulguları, sansür kurulunun şu toplum tasavvurunu ortaya koymaktadır: sansür kurulunun devletine gönülden bağlı her tür kanun ve kuralı gözeten bireylerden oluşan, devlet görevlilerinin özellikle de askerlerin saygı gördüğü, hiyerarşik düzene herkesin saygı duyduğu, her tür suç olgusundan uzak, Türkiye'nin batılı müttefiklerine saygılı, siyasi olarak tümüyle batılı, kültürel olarak ılımlı ve geleneksel muhafazakar, her tür "solcu ve anarşist" eğilimden uzak, devletçi ve cumhuriyetçi, devlet otoritesinin mutlak anlamda hakim olduğu, radikal dincilik dahil her tür aşırı eğilimden uzak, içki, kumar, porno gibi her tür zararlı alışkanlıklardan arınmış, muhafazakar, her tür şiddet eğilimden uzak, kurallara uygun düzgün Türkçe konuşan ve her tür argo kelime ve küfürden uzak duran, aile kavramına saygılı, hem içinde bulunduğu aileyi koruyan hem de genel olarak aileyi toplumun en küçük birimi olarak görüp saygı duyan bir toplum tasavvur ettiğini ortaya koymuştur. Ancak sadece sinemanın sansürlenmesiyle böyle bir hedefe ulaşılamayacağı açıktır. Üstelik sinemacılardan oluşmayan sansür kurulu tarafından bilinçsizce alınan sansür kararlarının böyle bir toplum inşa etmesi mümkün değildir. Nihayetinde de erotik film furçasına son vermesi ve kaliteli film yapımına teşvik etmesi gibi muhtemelen tesadüfi olan birkaç faydası dışında, bu sansür uygulamalarının sinemaya ve topluma sistematik bir faydası olmamıştır.

KAYNAKÇA

- ALTHUSSER, Louis. (2008). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları. (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- BALTACI, Ali. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.
- BOZTEPE, Veli. (2007). 1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı]. İstanbul.
- BOZTEPE, Veli. (2017). 1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi (27), 153-179. <https://doi.org/10.16878/gsuilet.373254>
- DOĞAN, Duygu. Çağlar. (2010). Sinemanın Toplum Hayatındaki Rolü Ve Denetimi. Hukuk Gündemi.<http://www.ankarabarusu.org.tr/siteler/ankarabarusu/hgdmakale/2010-2/14.pdf> (Erişim Tarihi: 18-04-2021).
- DORSAY, Atilla. (1995). 12 Eylül yılları ve sinemamız. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- DURUEL ERKİLİÇ, Senem. (2022). Türkiye’de Sinema Sansürünün Tarihi: Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme (1932-1988). [Kitap Eleştirisi]. sinecine, 13(2), 487-500.
- ESEN, Şükran. (2000). 80’ler Türkiye’inde Sinema. İstanbul: Beta Yayınları.
- FINDLEY, Carter. Vaughn. (2012). Modern Türkiye tarihi, 2. Baskı, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.
- İNCE, Meliha. (2010). Sinemada 12 Eylül askeri darbesi / September 12th military coup in cinema (Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı.

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

KARA, Mesut. (2012). Sinema ve 12 Eylül. İstanbul: Agora Kitaplığı.

KARADOĞAN, Ali. & ÖZTÜRK, Semire.Ruken. (2022). Türkiye’de Sinema Sansürünün Tarihi (1932-1988) Sansür Karar Defterleri Üzerine Bir İnceleme. 3 cilt. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Telif Hakları Genel Müdürlüğü.

KONGAR, Emre. (2000). “21. Yüzyılda Türkiye”, 26. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

LÜLEÇİ, Yalçın. (2023). 12 Eylül etkisinde 1980’li yıllarda Türkiye’de iktidar ve sinema ilişkileri. Filmvisio, 2, 1-37.
<https://doi.org/10.26650/Filmvisio.2023.0012>

MERRIAM, Sharan. B. (1998). Qualitative Research and Case Study Applications in Education. Revised and Expanded from" Case Study Research in Education.". San Francisco, CA: Jossey-Bass Publishers.

METİN, Osman. ve ÜNAL, Şükriye. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(Özel Sayı 2), 273-294.

METZ, Christian., (2012). Sinemada Anlam Üstüne Denemeler. (Çev. O. Adanır). İstanbul: Hayalperest.

ONARAN, Alim. Şerif. (1968). Sinematografik Hürriyet, Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları.

ÖZATA, Murat. (2017). ABD ve 12 Eylül Darbesi: Bir Demokrasinin Darbeye Bakışı. Asia Minor Studies

ÖZDEMİR, A. (2012). Sinemada 12 Eylül askeri darbesi. Türk Silahlı Kuvvetleri Stratejik Araştırmalar Merkezi.
http://images.tsa.org.tr/documents/sinemada_12_eylul_askeri_darbesi_382/sinemada_12_eylul_askeri_darbesi.pdf

ÖZDEMİR, Vahit. (2022). 12 Eylül 1980 Darbesinin Sinema Üzerinden Toplumsal Yansımaları. Ahi Evran Akademi, 3(1), 66-81.

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

ÖZGÜÇ, Agah. (1976). Türk Sineması Sansür Dosyası. Koza.

ÖZGÜÇ, Agah., BOYACIOĞLU, Ahmet., SONER, Ahmet., YILMAZ, Atıf., DORSAY, Atilla., NESİN, Aziz., EVREN. Burçak., ERKSAN, Metin., HİÇDURMAZ, Muzaffer., ÖZÖN, Nijat., KUTLAR, Onat., ÇETİN, Özcan., ÖZTÜRK, Serap., KURTİZ, Tuncel., GÜRKAN, Turhan., TÜRKALİ, Vedat., &ÖZKAN, Yavuz. (2000). Türk Sinemasında Sansür. Ankara: Kitle.

ÖZÖN, Nijat. (1995). Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları Ankara: Kitle Yayınları

Resmi Gazete. (1980). Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konsey Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması
https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17103_1.pdf

Resmî Gazete. (1983). Filmlerin ve film senaryolarının denetlenmesine ilişkin tüzük
<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18239.pdf>

SCOGNAMILLO, Giovanni, (2011). Giovanni Scognamillo'nun Gözüyle Yeşilçam. Haz. Barış Saydam, İstanbul: Küre Yayınları.

SİM, Şükrü. (1996). Türkiye'de sinema filmleri ve sansür [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. İstanbul Üniversitesi Açık Erişim Sistemi.

TİKVEŞ, Özkan. (1968). Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü, İstanbul: Fakülteler Matbaası

TUNÇ, Ertan. (2012). Türk sinemasının ekonomik yapısı (1899-2005). İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Türk Dil Kurumu. (Tarih yok). Türk Dil Kurumu Sözlüğü. Erişim tarihi: 19 Şubat 2024, <https://sozluk.gov.tr>

ÜNSALDI, Levent. (2008). Türkiye'de Asker Ve Siyaset, Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Kitap Yayınevi.

ZÜRCHER, Erik. Jan. (2009). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. (çev. Yasemin Saner). İstanbul: İletişim Yayınları

ÇELİK, Kemal ve BÜYÜKASLAN, Ali (2024). 1980 Darbesinin Toplum Tasavvuru: 1980-1984 Arası Türk Sinemasında Sansür. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder), 12 (3), 939-979.

Yazarların çalışmaya katkı oranları eşittir.

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.